

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਾਂਧੀ

ਸੰਪਾਦਕ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਪੁਰ ਖੇੜਾ

ਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਵੇਖੋ ਜੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ੁੱਧ ਘਿਉ ਵਿਚ ਤਲੇ ਹੋਏ ਸਾਫ ਸੁਥਰੇ ਪੂੜੇ ਹਨ, ਆਪ ਅਸ਼ੁੱਧ ਦੱਸਦੇ ਹੋ?" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੁੱਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੂੜਾ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੁੱਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਫੜ ਲਿਆ, ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟਿਆ। ਤਦ ਪੂੜੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਅਤੇ ਸਭ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਅਧਰਮ ਨਾਲ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਪੈਸਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਪਦਾਰਥ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਲ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਪੀੜਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨਰਮ-ਨਰਮ ਮਾਲ੍ਹ ਪੂੜੇ ਨਾ ਖਾਵੇ ਅਤੇ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੁੱਖੀ ਰੋਟੀ ਖਾਵੇ? ਪਰ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਖੰਡ ਵਿਚ ਲਪੇਟਿਆ ਮਹੁਰਾ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਐਸ਼ਵਰਜ, ਪ੍ਰਤਾਪ, ਹੁਕਮ, ਪਦਾਰਥ, ਦੌਲਤ, ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਜੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ ਤਦ ਜ਼ਹਿਰ ਹਨ। ਪਰ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਸੱਚਾ ਬ੍ਰਹਮਭੋਜ ਹੈ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਾਂਈਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਅਸਲੀ ਬ੍ਰਹਮਭੋਜ ਹੈ। ਇਸ ਕੌਤਕ ਨਾਲ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦਾ ਮਾਣ-ਰੂਪੀ ਮੀਨਾਰ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨਾਲੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਕਦਰ-ਕੀਮਤ ਵੱਧ ਗਈ।

ਫੇਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਨੈਣ ਮੀਟੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਦੇਸ਼ ਅੱਪੜ ਗਏ, ਫਿਰ ਬੁਲ੍ਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਪੈਗ਼ਾਮ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦਾ ਗਾਇਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ:-

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਜਾਤਿ ਸਨਾਤੀ ਹੋਰਿ ਹਿਦਵਾਣੀਆ ਏਹਿ ਭੀ ਲੇਖੈ ਲਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਗੁਣ ਨਾਨਕੁ ਗਾਵੈ ਮਾਸ ਪੁਰੀ ਵਿਚਿ ਆਖੁ ਮਸੋਲਾ॥
ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ਰੰਗਿ ਰਵਾਈ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਵਖਿ ਇਕੇਲਾ॥
ਸਚਾ ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਸਚੁ ਤਪਾਵਸੁ ਸਚੜਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇਗੁ ਮਸੋਲਾ॥
ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਟੁਕੁ ਟੁਕੁ ਹੋਸੀ ਹਿਦੁਸਤਾਨੁ ਸਮਾਲਸੀ ਬੋਲਾ॥
ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ॥
ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧)

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦ ਭਵਿੱਖ ਬਾਬਤ ਸੁਣਿਆ। ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਞ ਦਾ ਆਉਣਾ, ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਮਿਲੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਫਿਰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਉਪਰ

ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਬਾਬਤ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ–ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁਪ–ਚਾਪ ਅਗੰਮੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਸ–ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਬੈਠ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ। ਲਾਲੋ ਨੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਤਦ ਸੈਦਪੁਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਆ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੰਮੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਮੁੜ ਜਗਤ ਖੇਡ ਵੱਲ ਪਰਤੇ, ਨੇਤਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤਦ ਨਵਾਬ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢੱਠਾ ਵੇਖਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਮੇਰਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਆਪ ਕਾਮਲ ਫਕੀਰ ਹੋ, ਦੁਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਰਾਜਸੀ ਮਦ ਵਿਚ ਤੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਬੰਦੇ ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਜ਼ੋਰ ਜਬਰ ਦੀ ਹੰਗਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਦੁਆ–ਇ–ਖ਼ੈਰ ਵਾਸਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਪੂਰਬਕ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦੀ।" ਸੈਦਪੁਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਜਾਬਰ ਨਵਾਬ, ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੋਹ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਇਆ, ਨਰਮ ਹੋ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਦਰੋਂ ਘਰੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਦਾਤਾ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਮਿਹਰ ਦੇ ਘਰ ਆਓ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟੁਰ, ਜੋ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਤੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਡਾਢੇ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਾਇਆਂ ਕਪੜੇ ਟੁੱਕੇ ਜਾਣਗੇ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰੀ, ਅਮੀਰੀ, ਦੌਲਤ ਕਿਸ ਅਰਥ? ਕਿਉਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਇੱਕਠੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਦਾਰ ਹੋਏ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਧੁਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਅੰਸ੍ਰਰਜ ਵੇਲੇ ਹੋਸ਼ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਮਦ ਨੇ ਨਿਆਓਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ।" ਨਵਾਬ ਫਿਰ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਪਾਸੋਂ ਸੁੱਕਾ ਟੁੱਕਰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਹ ਟੁੱਕੜ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਘਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਪੁੱਤਰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਭ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਖ਼ਾਨ ਮੁੜਿਆ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਹੋ ਖ਼ਾਨ! ਉਤੋਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਲਮ ਵਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਜ਼ੋਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸਮਝ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਨਵਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਣ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਪਾਸੋਂ ਉਠ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕਲਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਜਾ ਚਰਨੀਂ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਛੱਡ ਦੇ ਕਾਰਦਾਰੀ, ਕਿਰਤ ਕਰ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਰੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪਾਲਕ ਅੱਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਾਕਮ ਹੈ। ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੋਹਣਾ, ਫਰੇਬ, ਠੱਗੀ ਕਰ ਕੇ ਧੰਨ ਇੱਕਠਾ ਕਰਕੇ ਸੱਪ ਵਾਂਙੂ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਣਾ ਘੋਰ ਪਾਪ ਹੈ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਹੈ, ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਹੱਕ–ਨਿਹੱਕ ਪਛਾਣੇਂ ਤਾਂ ਸਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਹੈ, ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਤੱਕੜੀ, ਸਾਧ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਮੱਤ ਦਾਨ ਦੇਣੀ, ਸਭ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਕਰਦਾ ਏਂ, ਕੀ ਸਾਂਈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦਾ ਏਂ ਅਤੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਕੱਜਣ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦਾ ਏਂ! ਅਫ਼ਸੋਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖਾ ਕੇ ਸਾਧੂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਤਪੱਸ੍ਵੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਜ਼ੁਲਮ

ਨਾਲ ਸੜ ਉਠਿਆ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਕੁਰਲਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਧੁਰੋਂ ਕਰੜਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਝੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਿਆਂ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।"

ਭਾਗੋ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, "ਭਾਗੋ! ਸਾਈਂ ਤਦ ਬਖ਼ਸ਼ੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਰੀਬ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਾਹ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਵੇਲਾ ਸੰਭਲ ਜਾ।" ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਘਰ ਪੁੱਜਾ, ਨਗਰ ਵਿਚ ਢੰਡੋਰਾ ਫਿਰਵਾ ਕੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਧਨ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਆਖਣ, ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਸ਼ੁਦਾਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਮ ਖ਼ਲਕਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਗਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਅਸਰਾਲ (ਸੱਪ) ਨੂੰ ਸਾਧਿਆ। ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲੰਗਰ ਛਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਵੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਟੁੱਕੜਾ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਖਾਧਾ ਤਦ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੰਨ ਦਾ ਕੀ ਸੁਆਦ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਤੇ ਵੀ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ, ਨਿਰੀ ਕਿਰਤ ਕਰੀ ਜਾਣੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਛਕ ਲੈਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਜਪੇ ਤਦ ਵਡਭਾਗੀ ਹੈ।" ਇਵੇਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੋਰਿਆ। ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਰਖਣਹਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜਾਂ ਹਰਨ ਹਿਤ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਆ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਏ, ਚੱਕੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਕੇ ਲੁਕਾਈ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੈੜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਨੌਂਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕੋ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੋ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਵੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਿਆ।

ਸਤਿਨਾਮੁ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ॥

ਕਾਂਡ-41

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ, ਤਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

(੧) ਮੇਰੀ ਖਲਹੁ ਮੰਜੜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਹੰਢਾਂਦੇ॥
ਮਸਤਕ ਲੱਗੇ ਸਾਧ ਰੇਣੁ ਵਡ ਭਾਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ॥
(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੯)

(੨) ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦੁ ਸੋ ਗੁਰ ਗੋਰਿ ਸਮਾਵੈ॥
ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵਲੀਣੁ ਹੋਇ ਓਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ॥
ਤਨੁ ਧਰਤੀ ਕਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਮਨੁ ਦਭੁ ਵਿਛਾਵੈ॥
ਲੱਤਾਂ ਹੇਠਿ ਲਤਾੜੀਐ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦੁ ਕਮਾਵੈ॥
ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਨੀਵਾਣੁ ਹੋਇ ਗੁਰਮਤਿ ਠਹਰਾਵੈ॥
ਵਰਸੈ ਨਿਝਰ ਧਾਰ[1] ਹੋਇ ਸੰਗਤਿ ਚਲਿ ਆਵੈ॥

ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ: ਪਿੰਡ ਕੱਥੂ ਨੰਗਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਪਿਤਾ: ਭਾਈ ਸੁੱਘੇ ਰੰਧਾਵੇ।
ਮਾਤਾ: ਗੌਰਾਂ ਜੀ।
ਸੰਤਾਨ– ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ : ੧. ਸੁਧਾਰੀ ਜੀ, ੨. ਭਿਖਾਰੀ ਜੀ, ੩. ਮਹਿਮੂ ਜੀ, ੪. ਭਾਨਾ ਜੀ।
ਜਨਮ ਦਾ ਸਮਾਂ: ੭ ਕਤਕ ਸੰਮਤ ੧੫੬੩ ।
ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ: ੧. ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ (ਝਬਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ) ੨. ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੇਰ (ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ੩. ਕੱਥੂ ਨੰਗਲ ਵਿਚ (ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ) ਗੁਰਦਵਾਰਾ। ੪. ਰਮਦਾਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ। ੫. ਤੇਜਾ ਵਹੀਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ। ੬. ਨੈਣੇ ਕੋਟ ਗੁਰਦਵਾਰਾ।

1. ਲਗਤਾਰ ਚਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਜਲ ਵਰਸਣਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ)।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਮੁੱਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਬਤ ਕੁੱਝ ਆਖਣਾ ਇਨਸਾਨੀ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੇ ਤੁੱਛ ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਬਖਸ਼ਣ ਯੋਗ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਣਗਿਣਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੋਇਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਇਨਸਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਭਗਤ ਰਤਨਾਵਲੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ (ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ) ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਨਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ, ਭਾਈ ਲਾਲੋ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਅਜਿੱਤਾ ਜੀ, ਭਗੀਰਥ ਜੀ, ਮਨਸੁੱਖ ਜੀ, ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਜੀ, ਝੰਡਾ ਬਾਢੀ ਜੀ, ਸਾਲਸ ਰਾਇ ਜੀ, ਕ੍ਰੋੜੀਆ ਜੀ, ਦੋਦਾ ਜੀ, ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰਮੁੱਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਕੁ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਗੁਰਮੁੱਖ ਪਿਆਰੇ ਪੂਰਨ ਧੰਨਤਾ ਯੋਗ ਹਨ। ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਵਾਲੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਜੀਵਨ ਬਾਬਤ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:-

੭ ਕਤਕ ੧੫੬੩ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁੱਘਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੌਰਾਂ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕੱਥੂ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਗੌਰਾਂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੂੜਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਚਪਣ ਬਹੁਤ ਚਾਵਾਂ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਬਚਪਣ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਮ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਬਾਲਕਾਂ ਵਾਂਙੂੰ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਵਿਚ ਡੰਗਰ ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰਵਕ ਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਵੇਂ ਬਾਲਕ ਬੂੜਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜੂਹ ਵਿਚ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੂਰਬਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਂਦੇ। ਇਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਇੱਕ ਸੁਚੱਜੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਲੇ ਮਰਦਾਨੇ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਆ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਰਮਦਾਸ ਨਗਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜੂਹ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਬਾਲਕ ਬੂੜਾ ਪਸ਼ੂ

ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਲਾ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਤਦ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੁੱਧ ਛੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਲ ਬੂੜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ-ਭਰਪੂਰ ਬਚਨ ਕੀਤੇ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸਮੇਂ ਬਾਲਕ ਬੂੜਾ ਜੀ ਨੇ ਕੱਚੀ, ਪੱਕੀ, ਡਡਰੀ[1] ਖੇਤੀ ਵੱਢੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ, ਡਾਢੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ "ਹਰੀ ਨਹੀਂ ਨਹਿ ਡਡੁਰੀ ਪਕੀ ਵਢਣਹਾਰ॥" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫.) ਡਰ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਨਦਰੀ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, ਤੂੰ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਬੁੱਢਾ ਹੈਂ। ਇਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਕਣੀ (ਨਾਮ-ਰਸ) ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਉਪਜ ਪਿਆ-

"ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ॥"

ਭਾਵ ਜੀਅ ਦਾਨ, ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਰੰਗੇ ਗਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਟਿੱਕ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰਿ ਭੇਖੁ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ॥
ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ॥
... ...
ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ॥
ਗਿਆਨ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੇ ਧੁੰਨਕਾਰਾ॥
ਸੋਦਰ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ॥
(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੧)

ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਖੇਤੀ ਕਰ ਕੇ ਆਈ ਸੰਗਤ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਦਾ, ਸੇਵਾ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਤਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਝਾੜੂ ਦੇਣਾ, ਲੇਪਣ ਕਰਨਾ, ਪੱਖਾ ਝੱਲਣਾ, ਬਸਤਰ ਧੋਣੇ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਵੇਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ[2] ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਮਨ ਕਰਕੇ ਸੁਆਸ-ਸੁਆਸ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਰਹੇ। ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਹਉਮੈ, ਰਾਗ-ਦ੍ਵੈਖ ਤੇ ਭੈ-ਭਰਮ ਮਿਟਦੇ ਗਏ।

ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਗਨ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਸੌਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਬਾਬਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ

1. ਅੱਧ ਪੱਕੀ, 2. ਬਿਨਾ ਕਾਮਨਾ, ਇੱਛਾ ਤੋਂ।

ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਦੱਸੀ। "ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ॥ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਨਗਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਚਲ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਬੀਬੀ ਮਿਰੋਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗ੍ਰਿਹਿਸਤੀ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਘਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ। ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਲੰਘੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਆਪ ਰਮਦਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਖੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ (ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ, ਭਾਈ ਸੁਧਾਰੀ ਜੀ) ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ। ਕੁੱਝ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪੱਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਆਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਰੱਖਣ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸਭ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ। *ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ, ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਦਿਨ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੯੬ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਇੱਕ ਨਰੇਲ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਪਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਗਵਾਇਆ। ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਜੱਸ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਵਧਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। "ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥"

2. ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਅਤਿ ਦਾ ਵੈਰਾਗ-ਜਨਕ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨਹਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਸਭ

*ਜਾਂ ਸੁਧੋਸੁ ਤਾਂ ਲਹਿਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ॥

ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਢੂੰਡਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਭ ਪਦਾਰਥਕ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾਤ ਜੋਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਤ੍ਰਿਹਾਏ ਮਿਰਗਾਂ ਵਾਂਙੂ, ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜੀ ਮਛਲੀ ਵਾਂਙੂ ਤੜਫਦੀਆਂ ਅੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਥੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵੈਰਾਗਮਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੋਈ। ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਸਨ। ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫੁਰਮਾਣ ਅਨੁਸਾਰ-

ਹਉ ਰਹਿ ਨ ਸਕਾ ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾ
ਮੈ ਨੀਰੁ ਵਹੇ ਵਹਿ ਚਲੈ ਜੀਉ॥
(ਰਾਗ ਮਾਝਮ : ੪ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੧)

ਸੰਗਤ ਦੀ ਵੈਰਾਗ ਮਈ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਸੀਜ ਗਏ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਟੁਰ ਪਏ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਚੁੱਭ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਲਦੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤਪਿਆਨੇ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਘਰ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਮਾਤਾ ਵੈਰਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਮੁੱਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪਧਾਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਮੰਜੇ ਡਾਹ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਚੁਤਹੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਸ ਆਦਿ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਲੱਗੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਠੀਕ ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਥਿੱਤ ਸਨ। ਇਕ ਲੇ ਲਾਹਿਆ ਹੇਠੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੇ ਨਿਰ-ਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ (ਫੁਰਨੇ ਰਹਿਤ) ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਗਏ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਤਰੰਗਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਅਪੜੀਆਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੋਇਆ:-

ਜਿਸੁ ਪਿਆਰੇ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਰਿ ਚਲੀਐ॥
ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ਤਾ ਕੈ ਪਾਛੈ ਜੀਵਣਾ॥
(ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੨)

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰੋ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰ ਢੱਠੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰੋ ਜੀ।"

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਏ, ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੋਂ ਉਠੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ ਦੇ ਘਰ ਅੱਪੜ ਗਏ। ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ, ਲੰਗਰ ਚਲ ਪਏ। ਇਵੇਂ

---

1. ਵਿਛੋੜੇ ਕਾਰਨ ਤੜਫਣਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸੁਪੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁਧਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈਆਂ। ਭਾਈ ਕਮਲੀਏ, ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਤੀਸਰੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਿਮੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਚੋਖਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਂ ਪੈਂਦੀ ਵੇਖੀ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ, ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦਾ ਥਾਉਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਤੱਕੇ।

ਜੋਗੀਸ਼ਵਰ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਜਿਸਨੇ ਮੀਂਹ ਪੁਆਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪੁਆ ਸਕਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਦੁਆਰਾ ਮੀਂਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਜੋਗੀਸ਼ਵਰ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਨੂੰ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੋਕ 'ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਗਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ' ਆਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖ਼ਾਨ ਰਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਦ ਤਪੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਜੋਤਿ ਵੇਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਗਵਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਸੀ।

3. ਸੰਨ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ

ਖਿਮਾਵੰਤਾ[1], ਪਿਆਰ ਪੁੰਜ, ਦਿਆਲੂ ਜਗਤ ਤਾਰਨਹਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ। ਮਨ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਸਹਿ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਝੱਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਮਗਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਗਏ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਪੱਤਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਿ ਨਾ ਸਕੇ ਕਿ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲੈ ਜਾਣ। ਉਹ ਅਨਜਾਣ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਵਿਰਾਸਤ ਨਹੀਂ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਰਾਤਬਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਧੁਰਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗਈ ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਪਾਹ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਦੀਵਾਨ ਨਾ

1. ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।

ਸਜਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ। ਅੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਂਙੂੰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਮਰਯਾਦਾ (ਪੰਥ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਜੀਅ-ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ, ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਦਾ ਰੰਗ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤਿ-ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, "ਜਾਤਿ ਕਾ ਗਰਬੁ ਨ ਕਰਿ ਮੂਰਖ ਗਵਾਰਾ॥ ਇਸੁ ਗਰਬ ਤੇ ਚਲਹਿ ਬਹੁਤੁ ਵਿਕਾਰਾ॥" ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਣ ਦੀ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ[1] ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾਤੂ ਜੀ ਵੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਈਰਖਾ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਦਾਤੂ ਅੰਦਰ ਖ਼ਿਆਲ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੈੜੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਧੀਨ ਦਾਤੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਦਾਤੂ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਆਪ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾਤੂ ਦੇ ਚਰਨ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, "ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਕਰੜੇ ਹਨ, ਆਪ ਮੇਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋ।" ਪਰ ਦਾਤੂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਆਪ ਚਲੇ ਜਾਉ।" ਇਸ ਬੇਅਦਬੀ-ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠ ਤੁਰੀਆਂ, ਸਿਰਫ਼ ਦਾਤੂ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਥੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਦੀ ਥਾਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਵਰਤ ਗਈ। ਦਾਤੂ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਅੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਘੋੜੀ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਲੈ ਲਈਏ ਜਿਸ ਥਾਂ ਘੋੜੀ ਅੱਪੜ ਜਾਵੇਗੀ ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੱਭ ਪੈਣਗੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਘੋੜੀ ਮਗਰ ਟੁਰ ਪਈਆਂ, ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਟੁਰੀ ਗਈ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀਆਂ ਵੀ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਟੁਰੀ ਗਈਆਂ। ਅੰਤ ਬਾਸਰਕੇ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਮਕਾਨ ਅੱਗੇ ਘੋੜੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੜੋ ਗਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਤਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲੱਭਾ ਪਰ ਉਹ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਜੇ ਕੋਈ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਦਰ ਖੋਹਲੇਗਾ ਉਹ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ।" ਸੰਗਤ ਬਿਰਹੋਂ ਕਾਰਨ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਖੜੋਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋਵੇ? ਤਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਲੰਘਣ ਜੋਗਾ ਰਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਿਫ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਬੈਠੇ ਵੇਖੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

1. ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਦੇ ਸੁਹਣੇ-ਸੁਹਣੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ, "ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ! ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੁਹਾਣੇ, ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਲੈ ਆਓ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਕਹਿਣ-ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲੱਭ ਪਏ। ਜਗਤ ਤਾਰਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਹ ਸੰਗਤਿ ਕੋ ਬੋਹਿਥ ਭਾਰਾ।। ਭਉਜਲ ਤੇ ਕਹਿ ਹੈ ਨਿਸਤਾਰਾ।।
ਸਿਖੀ ਅਵਧਿ ਨ ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ।। ਨਾਮ ਲਿਏ ਗਨ ਬਿਘਨ ਸੁ ਹਰੇ।।
(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਵੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈਆਂ। ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਤਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਾਇਆ।

ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬੇਰ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਬੇਰੀ ਨੂੰ "ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੇਰ" ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ 'ਬੀੜ' *ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਤੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਤਿਲਕ ਲਾਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸੇਵਕ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ

---

*ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ-ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਲੰਗਰੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਝਬਾਲ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਚੁਰਾਸੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਗੀਰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਸੀ। ਬੀੜ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗਊਆਂ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਪਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਘਸਿਆਰਾ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ' ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦੇ ਬਚਨ ਸੱਤ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕਪਟੀ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਾੜ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦੇ ਕਪਟ ਨੂੰ ਸੱਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਧੀਰਜਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ, ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ।

2. ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣਾ।

4. ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਰ ਦੇਣਾ

ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਰਮੋ ਦੇ ਈਰਖਾਲੂ ਸ਼ਬਦਾਂ "ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਤਰੇ ਜਾਣਾ ਹੈ" ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਅੰਦਰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ[1] ਉਤਪੰਨ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਦੇ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਟਹਿਲਣਾਂ ਸਮੇਤ ਰੱਥ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਬੀੜ ਪੁੱਜੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਧੂੜ ਉੱਡਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, "ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦੀਆਂ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ?" ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਵਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਾਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਤਦ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਾਪਸ ਮਹਿਲੀਂ ਮੁੜ ਆਏ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਆਏ ਤਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਾਚਕ ਬਣ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਆਉਂਦੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਆਪ ਹੱਥੀਂ ਆਟਾ ਪੀਹ ਕੇ ਮਿੱਸੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੂਣ ਪਾ ਕੇ ਪਕਾਓ, ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਚੋਪੜੋ। ਗੰਢਾ, ਮੱਖਣ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਗੜਵਾ ਲੈ ਕੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜਾਵੋ, ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ"। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਹੀ ਬੀੜ ਪੁੱਜੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਰੋਟੀਆਂ ਫੜ ਲਈਆਂ। ਬੇਰੀ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਹੱਥ ਤੇ ਧਰੀਆਂ, ਗੰਢਾ ਭੰਨਿਆ ਅਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵਰ ਦਿੱਤਾ "ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਗੰਢਾ ਭੰਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਅਜਿਹਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਦੁਸ਼ਟਾਂ, ਪਾਪੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨੇਗਾ।" ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਗੁਰਮੁੱਖ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਾਇਆ।

---

1. ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ ਨਗਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਆ ਟਿੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਵਡਾਲੀ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਵਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਅਨੇਕਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਛੇਹਰਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ:-

ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਚੈ ਦੀਆ ਭੇਜਿ॥ ਚਿਰੁ ਜੀਵਨੁ ਉਪਜਿਆ ਸੰਜੋਗਿ॥

....

ਜੰਮਿਆ ਪੂਤੁ ਭਗਤੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕਾ॥ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਸਭ ਮਹਿ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰ ਕਾ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿਕਰਮੀ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਚੁਗਲਖੋਰਾਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬਟਾਲੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਤ ਚੁਗਲਖੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪਾਈਆਂ ਗ਼ਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਭੇਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਮਿਲੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਾਈ, ਚੰਦੂ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਚੰਦੂ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ। ਤਦ ਰਾਜਸੀ ਮਦ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ-ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਚੰਦੂ ਨੇ ਕਹੇ ਕਿ "ਤੂੰ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਇੱਟ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਆਇਆ ਏ" ਭਾਵ ਆਪ ਉੱਚਾ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਆਖਿਆ। ਚੰਦੂ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੋੜਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, "ਪੰਜ ਪਿਆਲੇ ਪੰਜ ਪੀਰ ਛਠਮ ਪੀਰ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਭਾਰੀ॥ ਅਰਜਨ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟਕੈ ਮੂਰਤਿ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ॥" ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਅੰਦਰ ਰੋਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਭੜਕ ਉੱਠੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਘੋੜੇ ਹੋਰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ (ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ) ਦੀ ਨੀਂਹ ੧੬੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਈ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਖ਼ਤ ਲਾ ਕੇ ਬਿਰਾਜਦੇ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਰਿਆਦਾਂ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ

ਜੀ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ, ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਰਾਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ੫੨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਇਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ, ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਂਕੀ ਦੀ ਰੀਤ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਆਯੂ ੧੨੫ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ਰਮਦਾਸ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਇਥੇ ਆਪ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ੧੪ ਮੱਘਰ ੧੬੮੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਬੜੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਰਮਦਾਸ ਨਗਰ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ (ਜਿਥੇ ਸਮਾਧੀਆਂ ਹਨ) ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁਧਾਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਹਿਮੂ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ (ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਤਿਨਾਮੁ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ॥

ਕਾਂਡ-42

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਂਈ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ॥
ਓਨ੍ਹੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ[1] ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ॥
ਓਨ੍ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ॥
ਤੂੰ ਬਖਸੀਸੀ ਅਗਲਾ ਨਿਤ ਦੇਵਹਿ ਚੜਹਿ ਸਵਾਇਆ॥
ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੀਕ ਹੈ ਸਿਲ ਚਟਣ ਫਿਕੀ॥
ਤਿਖੀ ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਹੈ ਉਹ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ॥
ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਨ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਿ ਮਿਕਣਿ ਮਿਕੀ॥
ਦੁਤੀਆ ਨਾਸਤਿ ਏਤੁ ਘਰਿ ਹੋਇ ਇਕਾ ਇਕੀ॥
ਦੂਆ ਤੀਆ ਵਿਸਰੈ ਸਣ ਕਕਾ ਕਿਕੀ॥
ਸਭੈ ਸਿਕਾ[2] ਪਰਹਰੈ ਸੁਖੁ ਇਕਤੁ ਸਿਕੀ॥੨॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੯)

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਤੀਰਥਾ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਮੰਝਕੀ ਨਗਰ (ਦੁਆਬੇ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਗਰ ਮੰਝਕੀ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਸਖੀ-ਸਰਵਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉੱਘੇ ਆਗੂ ਸਨ।

1. ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ, 2. ਇੱਛਾਵਾਂ।

ਬਾਬੇ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

੧. ਬਾਬਾ ਮੰਝ ਜੀ ਤੇ ਮਾਈ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ

੨. ਬਾਬਾ ਸੰਣ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਮਾਈ ਮਿਲਖਾਂ ਜੀ

੩. ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਮਾਈ ਗਨੇਸੋ ਜੀ

੪. ਬਾਬਾ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਈ ਗੌਰਾਂ ਜੀ

੫. ਬਾਬਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਈ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਜੀ

ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ:-

੧. ਕੰਗ ਮਾਈ—ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਦਸੂਹਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਕਸਬੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲਗਪਗ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਵਿੱਥ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਲੋਹ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਾਇਮ ਹੈ।

੨. ਭਾਈ ਮੰਝ ਦਾ ਖੂਹ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਓਂ ਜੋ ਸੜਕ ਤਰਨਤਾਰਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਵੱਡੀ ਨਹਿਰ ਇਸ ਸੜਕ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨਹਿਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮੰਝ ਦਾ ਖੂਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੂਹ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੪ ਕੁ ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸੰਣ ਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਮੰਝ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ–ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਗੁਰ ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ॥
ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ ਜਗ ਲੰਘਣਹਾਰਾ॥

(ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ. ਗ੍ਰੰਥ ੪੫–੫੭)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹੁ–ਰੀਤ (ਮਾਣ–ਮਰਯਾਦਾ) ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਦੂਸਰੇ, ਤੀਸਰੇ, ਚੌਥੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ, ਅਸਲੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਆਤਮਕ ਰੰਗਣ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਲਹਿਰਾਓ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਘਟੀ ਨਹੀਂ, ਝਵੀਂ ਨਹੀਂ, ਕੁਮਲਾਈ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਉਪਜੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਛਲ, ਕਪਟ, ਫਰੇਬ, ਧਿੰਙੋ–ਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰਤਾ–ਗੱਦੀ ਸਾਂਭਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਰਚੀਆ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਨਜਿਠਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਟੋਰ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ, ਅਨੇਕ ਪਾਵਨ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰਨ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਰਹਿ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸਾਂਈਂ ਮੀਆਂਮੀਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰਖਵਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵੇਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮੁੱਖ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਚਾਰ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਲਗਪਗ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਜਾਇਜ਼, ਨਾਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਹਿੰਦੂ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ ਸਨ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਖੀ ਸਰਵਰ* ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਏਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਗਾਹੇ, ਜਿਥੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਕਬਰ ਸੀ, ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ (ਜਾਤਰਾ) ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਵੀਆਂ–ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀਆਂ ਅਖੌਤੀ[1]

---

1. ਮਨਘੜਤ, ਬਨਾਵਟੀ।

***ਸਖੀ ਸਰਵਰ**–ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਪ ਸੱਯਦ ਜੈਨੁਲਦੀਨ ਅਰਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕਰਮੀ ਕੋਟ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੀਰੇ ਜੱਟ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਆਬਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੧੪੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਖ ਮਹਿਦੂਦ ਚਿਸ਼ਤੀ ਪੀਰ ਦੀ ਟਹਿਲ ਤੱਪਸਿਆ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ਮਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਬਦਲੇ ਇਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਨੱਸ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਜ਼ੀਰਾਵਾਦ

ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਕਿਸੇ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਹੇਕਾਂ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਗਾਉਂਦੇ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ। ਘਰ-ਘਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਭੇਡਾ-ਚਾਲ ਨਾਲ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ "ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚੱਕ ਨਉਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸੱਚਾ ਢੋਆ॥" ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਫ਼ਕੀਰਾਂ, ਮੜ੍ਹੀਆਂ, ਮਸਾਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਨਿਗਾਹੇ ਪੀਰ ਨਿਗਾਹੇ ਪੀਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨਮੱਤੀਏ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੇ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਵੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਖੀ-ਸਰਵਰ ਦਾ ਉੱਘਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ, ਕਲੇਜੇ ਠੰਡ ਪਈ, ਭਟਕਣ ਮਿੱਟ ਗਈ। ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਕਾਇਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਨਿਗਾਹੇ ਪੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਢਾਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, '**ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ**' ਭਾਵ ਮੁਖੀ ਸਰਵਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਭਾਈ ਅਜਬ ਅਜਾਬ (ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ-ਸਰਵਰ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਟੁਰੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰੀਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਭ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਖਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਧੌਂਕਲ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਫਿਰ ਕਰਮ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਜੈਨਾ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤਾ। ਸਰਾਜਦੀਨ ਬੇਟਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਇਥੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤਦ ਇਹ ਨੱਸ ਕੇ ਰੇਗਸਤਾਨ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਅਤਿ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਏ ਨੇ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨਾਲ ਚਸ਼ਮਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਗਾਹੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੨੦੧ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਨਗਾਹਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ। ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਲੋਕ ਪੀਰ ਸਮਝ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲੱਗੇ। ਅੰਤ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ੧੨੨੪ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਨਿਗਾਹੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਚੇਤ ਹਾੜ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਨਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਪਰ ਫ਼ਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਸਬਾਬ, ਜੜਾਊ ਕਾਠੀ, ਘੋੜਾ ਆਦਿ ਤੇ ਦੋ ਲਾਲ ਗੁਲੇਲੇ ਦੇ ਅਕਾਰ ਵਰਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਡੇਢ-ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਦੀਵੇ ਵਾਂਙੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਦਿ ਵਸਤੂਆਂ ਪੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਅਸਬਾਬ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ। ਪੱਛਮ ਦੇ ਪਾਸੇ ਪੀਰ ਦਾ ਪਲੰਘ ਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੀ ਵਿਛਾਈ ਦਾ ਵਿਛਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੰਗ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਹਵਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪੀਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਹਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ

ਸਖੀ-ਸਰਵਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਵਾਂਙੂੰ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਵੀ ਸਖੀ-ਸਰਵਰ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ। ਆਪ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨੇ-ਪਰਮੰਨੇ ਨਿਗਾਹੇ ਪੀਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵੇਰਾਂ ਆਪ ਸਖੀ-ਸਰਵਰ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨਾਲ ਨਿਗਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਠਹਿਰੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਇੱਕਠ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਜੀਅ-ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਰਹਿਰਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਮਨ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਨ-

ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥
ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੈ ਨ ਕਾਮ॥ ਮਿਲੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਕੇਵਲ ਨਾਮ॥੧॥
ਸਰੰਜਾਮਿ[1] ਲਾਗੁ ਭਵਜਲ ਤਰਨ ਕੈ॥ ਜਨਮੁ ਬ੍ਰਿਥਾ ਜਾਤਿ ਰੰਗਿ ਮਾਇਆ ਕੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਕਮਾਇਆ॥ ਸੇਵਾ ਸਾਧ ਨ ਜਾਨਿਆ ਹਰਿ ਰਾਇਆ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਮ ਨੀਚ ਕਰੰਮਾ॥ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ਕੀ ਰਾਖਹੁ ਸਰਮਾ

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕੀ ਸਰਵਰੀਏ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਭਵਜਲ ਤਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ? ਪਰ ਫਿਰ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਉਪਜੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਬਿਰਥਾ ਲੰਘ ਗਿਆ ਅਜੇ ਤਕ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣ, ਚੰਚਲਤਾਈ ਨਹੀਂ ਮਿਟੀ ਫਿਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ[2] ਉਪਜੀ, ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਭਵਜਲ ਨੂੰ ਤਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ[3] ਉਪਜੀ। ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਫੋਕਟ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਲੰਘੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗੀ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਜਨਮ ਬਿਰਥਾ ਲੰਘਿਆ ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋਈ "ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਮ ਨੀਚ ਕਰੰਮਾ॥ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ਕੀ ਰਾਖਹੁ ਸਰਮਾ॥" ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ। ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਪੂਰਬਕ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਇਕ ਭੁਲਿਆ ਭਟਕਿਆ ਸਰਵਰੀਆ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲਵੋ ਜੀ, ਮੈਂ ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਨਿਗਾਹੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗਿਆਨ ਉਪਜ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਮਾਰਗ[1] ਟੁਰਦਿਆਂ ਸਮਾਂ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਸੁ ਆਪ ਹੁਣ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੋ ਜੀ।"

---

1. ਯਤਨ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲੈਣਾ, 2. ਪ੍ਰੇਰਨਾ, 3. ਇੱਛਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਭਲੇ ਪੁਰਖ! ਆਪ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਹੋ! ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਸਿੱਖੀ ਔਖੀ ਹੈ, ਅਲੂਣੀ ਸਿਲ ਚੱਟਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੀ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਿੱਖੀ ਹੈ।" ਦੁਬਾਰਾ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿਖੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ-ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਤਿਆਗਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਸੁ ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਬਖ਼ਸ਼ੋ ਜੀ।" ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ-"ਆਪ ਨੂੰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛਡਣੀ ਪਵੇਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਝਲਣੀ ਪਵੇਗੀ।" ਮੰਝ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਪੁੱਜੇ, (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਦੋਵੇਂ) ਏਨਾ ਕੁ ਪਰਵਾਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਢਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਹੀ ਫੜ ਲਈ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪੁਤਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਬਰ ਢਾਹ ਕੇ ਸਾਰੀ ਮਿੱਟੀ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਘਰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਮੜ੍ਹੀ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਬਾਬਤ ਸੁਣਿਆ ਤਦ ਸਭ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋ ਛੇਕ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਇਵੇਂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅੰਤ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਛੀਨ ਲੀਨੰ ਗ੍ਰਿਹ ਧਨ ਸਿਰਦਾਰੀ॥ ਸਰਬ ਸ਼ਰੀਕਨ ਦੀਨ ਨਿਕਾਰੀ॥

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਹ ਵੀ. ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਈਰਖਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਗਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਆਪ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਟੋਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ। ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਕੀਤੀ, ਨਾਮਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਲ੍ਹੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਜੀ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਟੋਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ (ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ) ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਸੌਂਦੇ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ।

ਇਵੇਂ ਆਤਮ-ਰੰਗਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਆਪਣੇ

---

1. ਉਲਟੇ ਰਸਤੇ।

ਨਗਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਘਰ ਵਿਚ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਤੰਗੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਰੀਕਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਅੰਤ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਵੇਚਣਾ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਟੋਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਨਮਾਨਿਆ[1] ਹੋਇਆ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਚੌਧਰੀ, ਕਿਥੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਕ ਨੇ ਘਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲਾਂ 'ਤੀਰਥਾ' ਸੀ ਪਿਛੋਂ ਮੰਝ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਪਾਂਧੀ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਸ਼ੁਕਰ, ਸਿਦਕ, ਸਬਰ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲੱਗੇ।

ਲੋਕ ਇਸ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਜਿਹੜੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਵਰੀਏ ਦੀ ਕ੍ਰੋਪੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਨੂੰ ਸ਼ੁਦਾਈ ਕਮਲਾ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਨਗਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਮਿਹਰ ਸਦਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੱਲੇ ਮਾਇਆ-ਰੂਪੀ ਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖ (ਮੇਵੜਾ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਪਿਛੋਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੋਈ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਬਾਬਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ੨੧ ਰੁਪੈ ਦੱਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਧੇਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਤੋਂ ੨੧ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੇਟਾ ਮੇਵੜੇ[2] ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈ ਕੇ ਮਸਤਕ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਫਿਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਹੀ ਠਹਿਰਨਾ। ਮੇਵੜਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਮੇਵੜਾ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਵੱਲ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਪੱਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਘਰ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਕੇ ੨੧ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੱਦਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਰ ਪਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁਤਰੀ ਦੋਵੇਂ, ਦਿਨੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਕਰਦੀਆਂ। ਇਵੇਂ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ੪੨ ਰੁਪਏ ਕਰਜ਼ਾ ਸਿਰੋਂ ਲਹਿ ਗਏ (ਨਿਯਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਟ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ)। ਆਪਣੇ

---

1. ਆਦਰ ਮਾਣ ਵਾਲਾ, 2. ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੇਵਾੜ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾਕ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਲਈ ਰਖਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮੇਵੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੇਵੜੇ ਸਿੱਖ ਸਦਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨਿਰਬਾਹ ਜੋਗਾ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਅਤਿ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਵੇਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਭਾਰਾ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰੋਂ ਛੱਕ ਕੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਭਾਰੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਲਿਆਉਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ-ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਦੇ ਦੇਣਾ ਦੂਸਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚ ਕੇ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਛੱਕ ਲੈਣਾ। ਇਵੇਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ।

ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਇਵੇਂ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਰੰਭੀ। ਤਦ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਖੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਅਖੀਰ ਕੰਚਨ-ਵੰਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਮਲ ਕੱਟੀ ਗਈ, ਹਉਮੈਂ, ਹੰਕਾਰ, ਪ੍ਰਭਤਾ, ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਆਦਿ ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਟ ਗਏ। ਦ੍ਵੈਤ-ਭਾਵ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ।

ਭਾਈ ਮੰਝ ਨੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਦੇਖੀ, ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਹਵਸ[1] ਨਾਲ ਆਫਰੇ ਹੋਏ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਵਲੋਂ ਕੋਹੜ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਪੀੜਾ ਸਹੇੜਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੱਕੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਕਾਰਨ ਲਾਚਾਰ, ਪੀੜ ਗ੍ਰਸੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦੀ ਪਾਕ ਨੂੰ ਵੀ ਤੱਕਿਆ, ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪਾਪ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਾਂਦਿਆਂ ਵੀ ਤੱਕਿਆ। ਮਨ ਹੋਰ ਵੀ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਮਨ, ਬਚਨ, ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸਾਸ-ਗ੍ਰਾਸ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। (ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ)।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਖਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਨੇਮ ਦੇ ਪੱਕੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਲੱਕੜਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟੁਰ ਪਏ, ਜਦੋਂ (ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਖੂਹ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ਇਸ ਖੂਹ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜੇ ਤਦ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਨਾਲ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠਾਂ ਪੁੱਜਦੇ ਸੰਭਲ ਗਏ ਅਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਗੱਠਾ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇਮ ਦੇ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ[1] ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਝੱਟ ਪੱਟ ਹੀ ਸੁਰਤ ਨੇ ਮੋੜਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ, ਸਭਨਾਂ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਣਹਾਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਜੋਦੜੀਆਂ ਕਰਨ

1. ਲੋਭ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ।

ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿੰਮਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰੁਕ ਗਈ, ਵਰਖਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਟੁਰ ਪਏ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾਲ ਹੋ ਟੁਰੇ, ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋੜਾ ਪਹਿਨਾਵਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, "ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖੋ! ਰੱਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਓ" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਖੂਹ ਤੇ ਅੱਪੜ ਗਏ। ਰੱਸੇ ਲਮਕਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਫੜ ਲਵੋ ਰੱਸੇ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। "ਪਰ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਵੱਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਦਿਆਲ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਨਿਧਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮਿਹਰ ਕਰੋ ਜੀ, ਇਹ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋ ਹੋ ਸਕੇ।"

ਜਿਵੇਂ ਚੋਭੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਸਾ ਫੜਾ ਕੇ ਉੱਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਕੁਝ ਗੁਰਸਿੱਖ ਉੱਤਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਗਠੇ ਨੂੰ ਇਕ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਪਰ ਖਲੋਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਗੱਠਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਸਾ ਪਕੜਾ ਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਏ, ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ!! ਆਖਦੇ ਬਿਹਬਲ[2] ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਚਾ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰ-ਭਿੱਜੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਮੰਝ ਮੰਗ ਕੁਝ!" ਤਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਦਾਤਾ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਬਖਸ਼ੋ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਖੇੜੇ ਭਰਪੂਰ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਭਾਈ ਮੰਝ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਪਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਮੰਗ।" ਤਦ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ, ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਸੁਖਾਲਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ-ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਦਾਤਾ ਜੀ! ਮਿਹਰ ਕਰੋ। ਸਿੱਖੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਸਭ ਕੋਈ ਇਸ ਦੇ ਤਾਉ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਸੁਖਾਲਾ ਕਰ ਦਿਓ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, "ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਭਾਈ ਮੰਝ! ਪਰ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਖੋਟ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਪਰਖੀਦੇ ਹਨ, ਅਗਨੀ ਦਾ ਤਾਅ ਦੇ ਕੇ ਖੋਟ ਕੱਢੀਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਪੂਰਨ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਏ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਨਿੱਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਧਨਾ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗ!" ਤਾਂ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ, "ਦਾਤਾ ਜੀ! ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦਾ ਦਾਨ ਬਖਸ਼ੋ।" ਤਦ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਤੁਠੇ ਅਤੇ ਵਚਨ ਕੀਤਾ:

"ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਗੁਰ ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ॥
ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ ਜਗ ਲੰਘਣਹਾਰਾ॥"

ਇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਣਾ

---

1. ਚਿੰਤਾ ਫਿਕਰ. 2. ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ।

ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਜੱਸ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:-

ਦਰ ਦਰਵੇਸ ਰਸੀਦ ਪਿਰਮ ਰਸ ਭੇਵਣਾ॥
ਚੰਦ ਮੁਮਾਰਖ ਈਦ ਪੁਗ ਖਲੋਵਣਾ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੩)

ਇਵੇਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਂ ਪਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ 'ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ' ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਈਦ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਚੰਦਰਮੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪੁੱਗ ਖਲੋਏ, ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਗਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਕੰਗ ਮਾਈ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਗ ਚਲਾਈ:

ਕਹਿਓ ਮੰਝ ਤੂੰ ਆਪ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ। ਹੇਤ ਗੁਰ ਕੇ ਦੇਗ ਚਲਾਇ॥
ਮੰਝ ਗਇਓ ਘਰ ਸਭ ਕਿਛ ਪਾਇਓ॥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੂਤ ਸੁਤਾ ਗੁਨ ਗਾਇਓ॥
ਮਣ ਅਨੇਕ ਹੀ ਅੰਨ ਪਕਾਵੈ॥ ਗੁਰੂ ਅਰਥ ਅਰਥੀਨ ਅਚਾਵੈ॥
ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸੰਗ ਸੁਖ ਪਾਏ॥ ਭਇਓ ਮੁਕਤਿ ਗੁਰ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਏ॥
ਸਹਿਓ ਕਸੌਟੀ ਉਤਰਿਓ ਪੂਰਾ॥ ਅੰਤਿ ਪਾਇ ਉਤਮ ਪਦ ਰੂਰਾ॥[2]

(ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸੰਮਤ ੧੬੫੧ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੰਗ ਮਾਈ ਆਪ ਆਏ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਰਕਤਾਂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ[3] ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਇੱਕ ਲੋਹ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਅਟੁੱਟ ਲੰਗਰ ਚਾਲੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਹ ਯਾਦਗਾਰੀ ਲੋਹ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਗ ਮਾਈ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਸੇ ਥੜ੍ਹੇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੋਤਰਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੋਧਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨੇਕ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਭ ਨੇਕ ਤੇ ਉੱਚ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਤੇ ਪੁਛੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕੰਗ ਮਾਈ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ "ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ ਜਗ ਲੰਘਣਹਾਰਾ" ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

---

1. ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਵਾਲਾ, 2. ਸੁੰਦਰ, ਸੋਹਣਾ, 3. ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣੀਆਂ।

ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੰਗ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਘਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨਾਲ ਹਰੀ ਚੰਦ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਬਖ਼ਸ਼ੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਠਹਿਰੇ। ਫਿਰ ਨਗਰ ਕੰਗ ਮਾਈ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਘੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੭੩੯ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ੧੦੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਪਿਆਨਾ[1] ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵੀ ਇਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ! ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸਾਜੀ ਨਿਵਾਜੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਾਮਧੇਨ ਹੈ। ਸਭ ਦਾਤਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗਾਖੜੀ[2] ਹੈ, ਪਰ ਅਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਨੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸਮੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਖਾਲ ਕਰਵਾਈ ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਣ। ਧੰਨ ਹਨ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਐਨੀ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ 'ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ' ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ਣ! ਇਹੋ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਜੋਦੜੀ ਹੈ!

ਸਤਿਨਾਮੁ ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

-0-

1. ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਯਾਤ੍ਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ, 2. ਮੁਸ਼ਕਿਲ (ਔਖੀ)।

ਕਾਂਡ–43

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

(੧) ਸੇ ਗੁਰਸਿਖ ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਹੈ ਜਿਨੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਿਆ ਹਰਿ ਕੰਨੀ॥
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਤਿਨਿ ਹਉਮੈ ਦੁਬਿਧਾ ਭੰਨੀ॥
ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਵੈ ਕੋ ਮਿਤ੍ਰੁ ਨਾਹੀ ਵੀਚਾਰਿ ਡਿਠਾ ਹਰਿ ਜੰਨੀ॥
ਜਿਨਾ ਗੁਰਸਿਖਾ ਕਉ ਹਰਿ ਸੰਤੁਸਟੁ ਹੈ ਤਿਨੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਗਲ ਮੰਨੀ॥
ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਦੇ ਤਿਨੀ ਚੜੀ ਚਵਗਣਿ ਵੰਨੀ[1]॥
(ਵਡਹੰਸੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੪)

(੨) ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥
ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪਰਭਾਤੀ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰਿ ਨਾਵੈ॥
ਉਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਾਪੈ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਦੋਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ॥
ਫਿਰਿ ਚੜੈ ਦਿਵਸੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥
ਜੋ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਧਿਆਏ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥
ਜਿਸ ਨੋ ਦਇਆਲੁ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਾਵੈ॥
ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ॥
(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੪)

1. ਰੰਗਤ ਚੜਨੀ।

ਜਨਮ–ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ਤੋਂ ੧੬੧੦ ਬਿਕਰਮੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜਨਮ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਪਿਤਾ–ਦਾਤਾਰ ਚੰਦ ਜੀ।

ਮਾਤਾ–ਜੀਵਣੀ ਜੀ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ੧੬੦੦ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਭਰਾ ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਬਾਸਰਕੇ ਤੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਨ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤ–ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਸੰਮਤ ੧੬੯੪ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਥਿਤ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਰਚਨਾ 'ਕਬਿੱਤ ਸਵੈਯੇ' ਅਤੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਆਖ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਸਮੇਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ-ਗਾਥਾ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਅਲਾਯੋ॥ ਧੰਨ ਜਨਮ ਤੁਮਰੇ ਜਗੁ ਆਯੋ॥
ਮਹਿ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਜਸ ਵਿਸਥਾਰਾ॥ ਪਾਇ ਪਰਮਗਤ ਪੰਥ ਪਧਾਰਾ॥
ਚਿਰੰਕਾਲ ਤੇਰੋ ਰਹਿ ਨਾਮੂ॥ ਜਾਨ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਭਰਿ ਗਾਮੂ॥

(ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਸੂ: ਗ੍ਰੰਥ)

ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ,ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ, ਉੱਚ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਵੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿੱਧੜਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ[1] ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ[2] ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ਤੋਂ ੧੬੧੦ ਬਿਕਰਮੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਪਾਵਨ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਜਨਮੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾਤਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਵਣੀ ਜੀ ਸਨ। ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਭਤੀਜੇ ਸਨ। ਇਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉੱਚ-ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਨੂਪਮ[3] ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਮਈ ਹਸਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਬਚਪਣ, ਕੁਮਾਰ[4], ਕਿਸ਼ੋਰ[5] ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ। ਗੁਰਮੁਖੀ, ਹਿੰਦੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਨਾਮ ਰੰਗ ਦੀ ਦਾਤ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਇਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਦੂਣ ਸਵਾਈ ਵੱਧ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖ ਪਦ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਪਧਾਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਗਰੇ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਚਹੁੰ-ਕੂੰਟਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ-ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਵਾਈਆਂ, ਲਗਪਗ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ

---

1. ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ, 2. ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣਾ, 3. ਜਿਸਦੀ ਉਪਮਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, 4. ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਦਾ ਬਾਲਕ। 5. 15 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਦਾ ਬਾਲਕ।

ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ "ਤਖਤਿ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ" ਪਰਖ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਉਗਮੀ। ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜਥਾ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਦਰਿਆ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇੜੀ ਵੀ ਉਛਲਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰ-ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਸੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ, "ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸ ਕੇ ਮਨ ਦੀ ਤੜਪ ਮਿਟਾਵੇ।" ਕੋਈ ਬਿਧ ਨਾ ਬਣਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ:-

"ਗੁਰ ਕਾ ਬਚਨ ਬਸੈ ਜੀਅ ਨਾਲੇ ॥
ਜਲ ਨਹੀਂ ਡੂਬੈ ਤਸਕਰੁ ਨਹੀ ਲੇਵੈ ਭਾਹਿ ਨ ਸਾਕੈ ਜਾਲੇ ॥"

ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿਲ੍ਹ ਪਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਦਰਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਛਲ-ਉਛਲ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਇਕ-ਦਮ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਮਸਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕੁਝ ਸਮਾ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਚਿਰੇ ਵਿਛੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨਸੀਬ ਹੋਏ। ਹਿਰਦਿਆਂ ਅੰਦਰੋਂ ਤੜਪ ਮਿਟੀ ਅਤੇ ਠੰਡ ਵਾਪਰੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਦੇ ਭੈੜੇ ਵਰਤਾਓ ਦੀ ਪੂਰੀ ਘੋਖ ਕੀਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਹੋ ਰਹੀ ਵਧੀਕੀ ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕੀਤੇ, ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੀਯਤ ਰਾਸ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਅੰਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਹ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ ਕਿ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਕਾਰਨ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋਣਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜਾ ਸਹਾਰਨ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਾਲ੍ਹੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸੀ, ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਤਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਭ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨਹੀਂ। ਇਵੇਂ ਅਨਿੰਨ[1]

1. ਪੈਦਾ ਹੋਈ।

ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੀਆਂ, "ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨਹੀਂ।" ਮੁੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰੌਣਕ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੋ ਗਈ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪਛਾੜ[2] ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸੰਤੋਖਸਰ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ "ਪੂਰਨ ਤਾਲ ਖਟਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਜਗਾਵੈ।।" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਦਵਾਏ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਦਸਵੰਧ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਲੀਕਿਆ।

ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਅੰਦਰ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੱਠੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਨਗਰ ਵਡਾਲੀ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਇਆ ਤਦ ਈਰਖਾ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਮਾੜੇ ਕਰਤੱਬ ਕੀਤੇ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ:-ਜਿਥੇ ਮੀਣਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਰੀਸੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਸਵੰਧ ਵੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਨਮਤ ਨਾਲ ਰਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੀਣਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਣ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੋਥੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਪੋਥੀਆਂ ਉਪਰ ਚੌਰ ਕਰਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਹੈ, ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤੰਬੂ ਲਗਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਲਗਵਾਏ ਗਏ, ਕਨਾਤਾਂ ਤਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਸੱਮਗਰੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ। ਸੋ ਇਸੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਮਸਰ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਲਿਆ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ

---

1. ਇਕ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੇਵਕ, 2. ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾ ਦੇਣਾ।

ਲਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਆਇਆ "ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ॥ ਸੰਤਾਂ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ....॥"

ਇਸ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋ ਵੀ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਉਣ ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਵੇਂ ਹੈ: ਜੇ ਗੁਰ ਸਾਂਗ ਵਰਤਦਾ ਸਿਖ ਸਿਦਕ ਨ ਹਾਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਸੂਖਸ਼ਮ ਹਉਮੈਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ। ਸੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰੰਤ ਇਲਾਜ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਪਰਚਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਬਲ-ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਸੌਦਾਗਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦਣ ਘੱਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਰਕਮ ਗਿਣ ਕੇ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖਣ ਹਿੱਤ ਅਜਿਹਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਥੈਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਉਸ ਵਿਚ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਠੀਕਰੀਆਂ ਹੀ ਭਾਸਣ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜੀ ਘਬਰਾ ਗਏ ਅਤੇ ਅਛੋਪਲੇ[1] ਹੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਰਕਮ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਬਾਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਡੋਲ ਕੇ ਕੁਝ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਟੁਰਦੇ-ਟੁਰਦੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤਾਏ ਸਾਂਗ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁੜ ਸਿਦਕ-ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਰ ਮੁੜ ਵੱਜਣ ਲੱਗੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਉਪਜੇ ਭਰਮ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟੁਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬੰਨ੍ਹਵਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਅਤਿ ਅਧੀਨਗੀ ਸਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਹੋਈ ਭੁੱਲ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਕੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਛਤਾਵੇ ਵਜੋਂ 22ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ "ਜੇ ਗੁਰ ਭਰਮਾਏ ਸਾਂਗ ਕਰ ਕਿਆ ਸਿਖ ਵਿਚਾਰਾ" "ਹਉਂ ਅਪਰਾਧੀ ਗੁਨਹਗਾਰ, ਹਉਂ ਬੇਮੁਖ ਮੰਦਾ।" "ਤੋਸੋ ਨ ਨਾਥ, ਅਨਾਥੁ ਨ ਮੋ ਸਰਿ, ਤੋਸੋ ਨ ਦਾਨੀ ਨ ਮੋਸੋ ਭਿਖਾਰੀ।" ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

---

1. ਚੁੱਪਚਾਪ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ।

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਆਗਰਾ, ਅਵੱਧ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਢੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ''ਵਾਰਾਂ' ਅਤੇ 'ਕਬਿਤ ਸਵੱਈਏ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਦਿੱਤੇ, ਇਨਾਮ ਬਖਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਣੀਕਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸਭ ਕਾਰਜ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰਨੇ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨਾਲ ਕੁਰਲਾ ਉਠਿਆ। ਪਰ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ "ਛਠਮ ਪੀਰ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਭਾਰੀ॥" ਦੇ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਚਾਰਿਆ। ਯੁੱਧ-ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਸਭ ਉਪਰਾਲੇ ਵੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੋਏ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿਖੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਲੋਂ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਆਪ ਅਤਿ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ੧੪ ਮੱਘਰ ੧੬੮੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਸਮਾਂ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੬੯੪ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਭ ਆਪ ਕੀਤਾ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ! ਅਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

-0-

1. ਤੁੱਲ, ਬਰਾਬਰ।

ਕਾਂਡ–44

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ

ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦ ਨਾ ਗਲੀ ਹੋਵਣਾ ॥
ਸਬਰੁ ਸਿਦਕਿ ਸਹੀਦੁ ਭਰਮ ਭਉ ਖੋਵਣਾ ॥
ਗੋਲਾ ਮੁਲ ਖਰੀਦੁ ਕਾਰੇ ਜੋਵਣਾ ॥
ਨਾ ਤਿਸੁ ਭੁਖ ਨ ਨੀਦ ਨ ਖਾਣਾ ਸੋਵਣਾ ॥
ਪੀਹਣਿ ਹੋਇ ਜਦੀਦ[1] ਪਾਣੀ ਢੋਵਣਾ ॥
ਪਖੇ ਦੀ ਤਾਗੀਦ ਪਗ ਮਲਿ ਧੋਵਣਾ ॥
ਸੇਵਕ ਹੋਇ ਸੰਜੀਦੁ[2] ਨਾ ਹਸਣਾ ਰੋਵਣਾ ॥
ਦਰ ਦਰਵੇਸ ਰਸੀਦ[3] ਪਿਰਮ[4] ਰਸ ਭੋਵਣਾ ॥
ਚੰਦ ਮੁਮਾਰਖ ਈਦ ਪੁਗ ਖਲੋਵਣਾ ॥

(ਵਾਰ ੩, ਪਉੜੀ ੧੮)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲੁ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥
ਮਨ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਵਣਾ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ॥

(ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮ: ੪)

1. ਨਵਾਂ ਤਾਜ਼ਾ, 2. ਗੰਭੀਰ . 3. ਪਹੁੰਚਾ ਹੋਇਆ, 4. ਪ੍ਰੇਮ

ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ–ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ।
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਪਿਤਾ–ਵੱਸਣ ਜੀ ।

ਚੌਹਾਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰੁਹੇਲੇ ਪਿੰਡ, ਨਥਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ, ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ) ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਲਟਾ :– ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ । ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ । ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਕਲਪ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਚੋਰਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ।

ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਏ :– ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਨੂੰ ਦਿਓ ਨਗਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਅਯੁਧਿਆ ਤੋਂ ੨੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਗੋਮਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਮਾਏ । ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗੂੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ । ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰ ਇਕਠੇ ਤਿਆਗਾਂਗੇ । ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈ । ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਝ ਰਾਖ ਦਿਓ ਨਗਰ ਵਾਲੀ ਸਮਾਧ ਵਿਚੋਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਗਈ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ॥ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸੀਨਾ ॥

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਜਨਮ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਗਰ ਸੁਰਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਵੱਸਣ ਜੀ ਸੀ। ਛੀਨਾ ਆਪ ਦਾ ਗੋਤ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਪੁੱਤ ਸੀ। ਘਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਤੇ ਭਰਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਗੱਭਰੂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੋਰਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰਦਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਇਵੇਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਕੁਸੰਗਤ ਨਾਲ ਡਾਕੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕੁਝ ਮੱਝਾਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਟੁਰਿਆ, ਪਿਛੋਂ ਲੋਕ ਜਾਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਹੀਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੁੱਜ ਪਈ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਮੱਝਾਂ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਵੋ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇ ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁੜੀ ਕਰਨਗੇ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਬਚਨ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤਦ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਅਲੌਕਿਕ ਕਲਾ ਵਰਤੀ ਕਿ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਪਲਟ ਗਏ, ਸਭ ਬੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਪਰ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਫੜ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇਡ ਨੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਮਨ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਚਲੋ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਠੰਡ ਵਰਤ ਗਈ। ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਬੇਚੈਨ, ਬੇਨਿਯਮੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉਪਜੀ। ਮਨ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਦ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ।

ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਮ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿੰਦੀ ਗਈ। ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਚੋਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਭਾਈ' ਸ਼ਬਦ

ਜੁੜ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਆਦਰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਟੁਰਦਿਆਂ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੋਗ-ਮਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਆਯੂ ਸਿਰਫ ੧੧ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ । ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਨਿਰੋਲ ਭਗਤੀ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਸੇਵਾ, ਲੰਗਰ-ਪੰਗਤ ਆਦਿ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਸਿਖੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪੀਰੀ ਨਾਲ ਮੀਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ । ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ[1] ਅਤੇ ਪੀਰੀ[2] ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸ਼ਾਂਤ-ਰਸ ਨਾਲ ਬੀਰ-ਰਸ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਟਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜਣ ਲੱਗੇ । ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਅਸੁਰੀ[3] ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰਨ[4] ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ । ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਸਿਪਾਹ-ਸਾਲਾਰ (ਜਰਨੈਲ) ਥਾਪਿਆ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਖਦਾਈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ ਵੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਨਾਮ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਤੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੱਤ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਆਪਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇੱਧਰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚਲੇ ਗਏ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਜ ਇਕ ਪੰਛੀ ਪਿਛੇ ਉਡਦਾ ਉਡਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਜ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ । ਜਦੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਗੁਮਟਾਲਾ ਦੀ ਹੱਦ ਪੁੱਜੇ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਅਸੀਂ ਇਹ ਬਾਜ ਲਾਵਾਰਸ ਫੜਿਆ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ । ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਜਾ ਦੱਸੀ।

ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਮੁਖਲਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ

---

1. ਅਮੀਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾ, 2. ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, 3. ਦੈਂਤਾਂ ਵਰਗੀ, 4. ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ।

ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਫਾਇਰ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰੱਖਿਆ। ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਿਛੋਂ ਝੁਬਾਲ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਈ ਕੌਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਝਬਾਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਮਿਠਿਆਈ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਖਾਧੀ।

ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ ਜੀ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਬੰਦੂਕਚੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਕੱਟਾ ਵੱਢੀ ਹੋਈ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪਿੰਡ ਚੱਬੇ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਮੁਖਲਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੰਗਾਰਣਾ ਸਾਹਿਬ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

1. ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣੇ

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਗਰ ਡਰੌਲੀ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਦ੍ਵੈਵ-ਭਾਵ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਅ-ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਤੋਂ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਦੋ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹ ਲਏ। ਇਕ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਬਾਕੀ ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਬਾਬਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰੇ ਸਾਂ। ਪੱਟੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਦੋ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਖੋਹ ਲਏ ਪਰ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਲਕੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਉਹ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਗਾਈ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਨਗਰ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਪਠਾਣ ਦਾ ਭੇਸ ਵਟਾਇਆ। ਉਸ ਪਠਾਣ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ 'ਗੁਆਚੇ ਲੱਭੂ' ਦੱਸਿਆ। ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜਾ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਖ਼ਰੀਦਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਆਪ ਪਾਸ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਖਾਓ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਜੱਚ ਗਏ ਤਦ ਖ਼ਰੀਦ ਲਵਾਂਗਾ। ਤਦ ਪਠਾਣ ਨੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਖਾਏ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਤਾਂ ਲਏ ਪਰ ਲੈਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਦਰਜ਼ੀ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੇਚ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਬਣਵਾ ਲਿਆ। ਬਿਧੀਚੰਦ ਨੇ ਦਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਉਸ ਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕੋ ਨਾਪ ਹੈ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਬੁਰਕਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜ਼ਨਾਨੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਬੇਗਮਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਬੇਗਮਾਂ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਪਰ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀਆਂ। ਅੰਦਰ ਪੁਜਦਿਆ ਹੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ- ਗੱਟੇ ਵੀ ਲੁਹਾ ਲਏ। ਚੁਬਾਰਿਉਂ ਬਾਹਰ ਫਿਰ ਜ਼ਨਾਨਾ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਬੇਗਮਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ, ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਇਕ ਭਠਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ। ਭਠਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਮਤਾ ਕਰਕੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ, ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਭਠਿਆਰਾ ਸਿੱਖ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਝੁਲਕਾ ਪਾਈ ਗਿਆ। ਪੱਟੀ ਦੇ ਪਠਾਣ ਦੇ ਸਭ ਅਹਿਲਕਾਰ ਭਠਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਬਾਰ ਢੂੰਡ ਥੱਕੇ ਪਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ, ਇੱਧਰ ਓਨੀ ਦੇਰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਲ ਪੁਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਵੇਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਝੱਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਜੁਗ ਵਿਚ ਗੁਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰੰਜਣੀ ਜੋਤ ਦੀ ਪਾਵਨ-ਸਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭੂਆ ਹੋਲਕਾ ਸੜ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਗੁਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਨਿਰੰਜਨੀ ਜੋਤ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਂਙ ਭਠਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਲਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਤੱਤੀ ਹਵਾ ਨਾ ਲੱਗੀ ਪਰ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਢਲ ਕੇ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।*

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਇਕ ਬੁੱਢੜੀ ਦਾ ਸਾਂਗ ਬਣਾ ਲਿਆ-ਡੰਗੋਰੀ ਹੱਥ ਫੜ ਲਈ ਅਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬੋਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਰੋੜ (ਦਸਤ) ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਉਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਉ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਤਰਸ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਬੁੱਢੜੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਪੱਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਟੁਰਿਆ।

ਹਰੀ ਕਾ ਪੱਤਣ ਲੰਘ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਡਰੌਲੀ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਾਰੀ

*ਇਹ ਖੇਡ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ, ਪੂਰਨ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਰੀ ਅਕਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।

ਵਾਰਤਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸੁਣਾਈ। ਜਦੋਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਾਲਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਧੰਨ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ, ਉਪਮਾਂ, ਤੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

2. ਗੁਲਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਦਿਲਬਾਗ਼ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਲਹੌਰ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ

ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੇ ਨਗਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਡਰੌਲੀ ਨਗਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਰਾਜੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਨਾਮ-ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਵਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਂਗੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੋਧ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ ਅਤੇ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਆਵਾਂਗੇ ਤਦ ਤੇਰੇ ਪੋਤਰੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਆਦਰ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਾਣ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਜੱਸ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸੇ ਰੂਪੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਈ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆ ਦੇ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੀ। ਇਹ ਘੋੜੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰੋੜੀ ਮਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਖੋਹ ਲਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਮੰਜ਼ਲੋ-ਮੰਜ਼ਲੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਇੱਕ ਸਿਖ ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ। ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਸੌਧੇ ਖ਼ਾਂ ਹੈ, ਉਹੀ ਘੋੜਿਆ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਘੋੜਿਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਰੰਬਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੱਲੀ ਲਈ, ਘਾਹੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ, ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰਾ ਹਰਾ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਪੰਡ ਬੰਨ੍ਹੀ ਅਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਸੌਧੇ ਖ਼ਾਂ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਹਰਾ ਘਾਹ ਵੇਖਿਆ, ਘਾਹ ਦਾ ਮੁੱਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸਿਰ ਪੰਡ ਚੁਕਵਾ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਘੋੜਿਆ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸੋਹਣਾ ਘਾਹ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਚਜਾ ਘਾਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੀਊਣ ਦੇ ਘਰ ਛਕਣਾ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਵੀ ਕਰਨਾ। ਦਿਨੇ ਘੋੜਿਆ ਨੂੰ ਘਾਹ ਖੋਤ ਕੇ ਪਾਉਣਾ, ਖਰਖਰਾ ਫੇਰਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨੀ, ਇਵੇਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ-ਜੋ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੱਥਰ ਦੇ ਖੜਾਕ

ਨਾਲ ਉਹ ਚੇਤੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜੂੰ ਤੱਕ ਨਾ ਸਰਕੀ, ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੱਛ ਦੇ ਉਛਲਣ ਨਾਲ ਖੜਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਤਰੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਘੋੜਿਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ 'ਕਸੇਰਾ' ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਰਕਮ ਦਰੋਗੇ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਪਾਸ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਦਰੋਗੇ ਸੌਂਧੇ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਿਆ।

ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਲੱਖ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਖਣ ਦੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭੇਤ ਵੀ ਦਰੋਗੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੋ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਰਾਤ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤ ਸਨ, ਖ਼ੂਬ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ, ਕਬਾਬ ਖਾਧੇ ਅਤੇ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਦੀ ਨੀਂਦਰੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਲਈਆਂ, ਜੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਇੱਕ ਕਾਠੀ ਕੱਢੀ, ਦਿਲਬਾਗ਼ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕੱਸੀ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ, ਕਿੱਲੇ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਂਹੀ ਬੁਰਜ ਪਾਸ ਪੁੱਜਕੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਛਾਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

"ਗੁਰੁ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ॥ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਤਿਸੁ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ॥"

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਜੰਗਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਰੂਪੇ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਜੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਘੋੜਾ ਲੈ ਆਉਣ ਬਾਬਤ ਦਸਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥਾਪੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਦਿਲਬਾਗ਼ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਣਾ-ਪੱਠਾ ਨਾ ਖਾਣ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਰਾਹੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੂਸਰਾ ਘੋੜਾ ਲੈਣ ਚਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਕਾਂਗੜ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਨਜੂਮੀਏ ਦਾ ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ, ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਲਹੌਰ ਪੁੱਜਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗੁਰਸਿਖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਭਾਈ ਬਹੋੜੂ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੇ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਨਜੂਮੀਏ ਵਰਗੀ ਲੰਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ਰਮਲ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਲੀ ਲਈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆ ਟਿਕੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਲੰਮਾ ਚੋਗਾ ਪਾਇਆ, ਕੇਸ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਖਿਲਾਰ ਲਏ, ਮੁੱਛਾਂ ਕੁੰਢੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਦਾੜ੍ਹਾ ਵੀ ਨਜੂਮੀਏ ਵਾਂਙੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੱਥ

ਵਿਚ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਸੋਟੀ ਫੜ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਨਜ਼ੂਮੀਏ ਵਾਂਙੂ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਆਪ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਰਮਲ ਲੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰੋਗੇ ਦਾ ਨੌਕਰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਘੋੜੇ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਣ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੇਗਾ। ਨੌਕਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇੱਕ ਲੱਖ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ 'ਗਣਕ ਖੋਜੀ' ਦੱਸਿਆ। ਘੋੜਿਆ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਜੀਨ ਵੀ ਖੋਜੀ ਗਣਕ ਪਾਸ ਰਖਵਾਈ ਗਈ। ਖੋਜੀ ਗਣਕ (ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ) ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਚੋਰ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਬਹੁਤ ਕਾਮਲ ਹੈ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਰਮਲ ਸਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦਿਉ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਨ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਅਹਿਲਕਾਰ (ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ) ਜਿਸ ਰਾਤ ਚੋਰ ਘੋੜਾ ਲੈ ਗਿਆ ਉਸ ਰਾਤ ਵਾਂਙੂ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਣ ਤਦ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਦਸ ਸਕਾਂਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਚੋਰ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਨ ਬੁਰਜ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਪਹਿਲਾਂ ਘੋੜਾ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਘਾਹੀ ਨੌਕਰ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹੋ ਘਾਹੀ ਨੌਕਰ ਹੁਣ ਨਜ਼ੂਮੀਆ ਬਣ ਕੇ ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।" ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾਈ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੰਧ ਟਪਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਰਵਾ ਕੇ, ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ:-

"ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਕੀ ਆਪੇ ਰਾਖੈ ਆਪੇ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ॥
ਜਹ ਜਹ ਕਾਜ ਕਿਰਤਿ ਸੇਵਕ ਕੀ ਤਹਾ ਤਹਾ ਉਠਿ ਧਾਵੈ॥੧॥
ਸੇਵਕ ਕਉ ਨਿਕਟੀ ਹੋਇ ਦਿਖਾਵੈ॥" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਪਦਾ ਜਪਦਾ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਲ ਟੁਰ ਪਿਆ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਤੇ ਜੰਗ ਨਥਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ

ਰੂਪੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਾਂਗੜ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਘੋੜਾ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੰਡ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ, ਸਾਨੂੰ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ

ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋਧ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਗਿਛ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਥਾਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਢਾਬ ਵੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੋਧ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਸਲੇਮ ਖ਼ਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਢਾਬ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਉਪਰੰਤ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਲਾ ਕੇ ਠਿਕਾਣੇ ਮੱਲ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ, ਘਰ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤਾ[1] ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਮਦ ਵਿਚ ਮਤਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਲੋਂ ਦ੍ਵੈਤ-ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਦਲੀਲਾਂ ਕਾਰਨ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਲਲਾਬੇਗ ਕਾਬਲ ਦੇ ਪਠਾਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੩੫ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਹੋ ਕੇ ਨਥਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੇਤ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ। ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਧਾ ਲਾਇਆ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਿਹਾਈ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਲਲਾਬੇਗ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਦੱਸਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਤਦ ਲਲਾਬੇਗ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ। ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਯੁੱਧ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਾ ਰਹੀ। ਅੰਧਾ ਧੁੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜ ਕੇ ਮਰੇ। ਸਰਦੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਭੀਖਨ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਗੁੱਲ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਗਈ। ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲਲਾਬੇਗ ਮਰਵਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਲਲਾਬੇਗ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਸਹਿਤ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਲਲਾਬੇਗ ਆਪ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਿਆ। ਤੀਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਦਾਨ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਬਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਮਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਜੋਧ ਰਾਏ ਨੇ ਬਰਛੇ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਲਲਾਬੇਗ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਮਲਕ ਜਤੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਾਸਮ ਬੇਗ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ ਚੀਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਲਕ ਜਤੀ ਨੇ ਸ਼ਮਸਬੇਗ ਨੂੰ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਮਸਾਣ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ਲਲਾਬੇਗ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਲਲਾਬੇਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਰਿਆ। ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਤੇ ਜੰਗ ਕਰਤਾਰਪੁਰ

ਇਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਦੀਵਾਨ ਸਜਣ ਲੱਗਾ, ਕੀਰਤਨ

1. ਕਰਾਮਾਤ।

ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ, ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ, ਮਾਤਾ ਮਹਾਦੇਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਬਤ ਸੁਣਿਆ। ਤਦ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਘੋੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਜ ਅਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ। ਤਦ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਝਟ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ। ਉੱਥੋਂ ਬਾਜ, ਪੋਸ਼ਾਕ, ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਚੀਰਾ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਭਾਲ ਕੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਤਦ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ। ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ, ਅਨਵਰ ਖ਼ਾਂ, ਕੁਤਬ ਖ਼ਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਨਵਰ ਖ਼ਾਂ ਭੇਤ ਲੈਣ ਗਿਆ, ਵੱਧ ਘੱਟ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ। ਤਦ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਅਨਵਰ ਖ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਲਾਗੇ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ਅਨਵਰ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਅਨਵਰ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਲਖੂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ ਫਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਖੂ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਵੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਡਟ ਕੇ ਲੜੇ। ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਡਟਿਆ। ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਝਟਪਟ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਅਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ, ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਜਵਾਈ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਤਬ ਖ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਹਿਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਪਰ ਧੀਰਮਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਸਜਣ ਲੱਗੇ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਦੇਉ ਨਗਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਲ ਟੁਰ ਪਏ ਜਿਥੇ ਪੀਰ ਬੁੱਢਣ ਸਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜਕੇ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਅਗੇ ਮੇਨਾਕ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਜੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲ ਭੇਜੀ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਰੂਪ ਹੀ ਸਮਝਣਾ। ਸੁ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਭ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਢੁਕਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੇਉ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕਠਿਆਂ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੬੯੫ ਦਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਾਈਂ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਓ ! ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ ਅਤੇ ਚੋਰ-ਪੁਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਬਹਾਦਰ, ਸੈਨਾਪਤੀ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮਹਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿ ਕੇ, ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

****

ਸਤਿਨਾਮੁ ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

-0-

ਕਾਂਡ–45

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿੱਖ

1. ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ

2. ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ

3. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ

ਜਿਸੁ ਪਿਆਰੇ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਰਿ ਚਲੀਐ॥
ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ਤਾ ਕੈ ਪਾਛੈ ਜੀਵਣਾ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਜੋ ਨਰੁ ਦੁਖ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ॥
ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੈ ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਨਹ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹ ਉਸਤਤਿ ਜਾ ਕੈ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨਾ॥
ਹਰਖ[1] ਸੋਗ[2] ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਉ ਨਾਹਿ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨਾ॥੧॥
ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ॥
ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸਾ॥੨॥
ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਜਿਹ ਨਰ ਕਉ ਕੀਨੀ ਤਿਹ ਇਹ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਨੀ॥
ਨਾਨਕ ਲੀਨ ਭਇਓ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਜਿਉ ਪਾਨੀ ਸੰਗਿ ਪਾਨੀ॥੩॥੧੧॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯)

1. ਖੁਸ਼ੀ, 2. ਗਮੀ।

1. ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, 2. ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ:– ਦੋਵੇਂ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਭਾਈ ਪਰਾਗ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਰਿਆਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਛਿੱਬਰ ਗੋਤ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਊਂਘੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ (ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ) ਗੁਰੂ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੭੧੨ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਦੀਵਾਨੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ।

(ਹਵਾਲਾ ਭਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

3. ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ:– ਆਪ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅਲੀ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੪ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਮੇਂ ਘਰਬਾਰਗੀ (ਘਰ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ) ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਟਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ–ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੀਅ ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ, ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ, ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ, ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਰਾਇ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਰੰਘਰੇਟਾ, ਭਾਈ ਊਦਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਆ ਜੀ, ਸੰਤ ਮਲੂਕ ਦਾਸ, ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਸੈਫ ਖ਼ਾਂ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਖ਼ਾਂ, ਭਾਈ ਦੱਗੋ, ਭਾਈ ਮੀਹਾ, ਭਾਈ ਮੰਗਤੀਆ, ਚਾਚਾ ਫੱਗੂ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਬੁਲਾਕੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:–

ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ੧. ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ, ੨. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ (ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ), ੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ), ੪. ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ (ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੌਸਿਸ਼), ੫. ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ (ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ), ੬. ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ), ੭. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ), ੮. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਗ੍ਰੰਥ (ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ) ੯. The Sikh Religion (ਮੈਕਾਲਫ) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜੋ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਬਾਬਤ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਖੇ ੧੬੭੮ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਤਿਆਗ ਮੱਲ ਜੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ (ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਖੀਰਲੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਕਾਰਨ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਕਾਲੇ ਆ ਗਏ। ਛੱਬੀ ਵਰ੍ਹੇ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੜਫਦੇ ਆ ਰਹੇ ਧੀਰਮਲ ਵਰਗੇ ਬਾਈ ਗੁਰੂ ਮੰਜੀਆਂ ਲਾਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ, ਜਿਸਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਡੁਬਣੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਪੁਜਿਆ। ਦੋ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਰੱਖਕੇ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ

ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੇੜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵੀ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਸੁਖਣ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਦ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੋਠੇ ਚੜ੍ਹਕੇ 'ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ', 'ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ' ਦੀ ਦੋਹੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ। ੪੪ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਧੀਰਮੱਲ ਵਲੋਂ ਕਰੜਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪਿਆਨਾ ਕੀਤਾ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੰਖੇਪ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਖੇ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਵੰਡ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੇ ਜਿਥੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੀ, ਊਚ-ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਵੱਟਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਾਤ ਵੰਡ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਆਖਕੇ ਦੁਫੇੜ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਅਰੁਣ ਸ਼ੋਰੀ ਆਦਿ ਅਭਿਮਾਨੀ ਲੋਕ ਮਤੀਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਨ ਕੇਵਲ ਜ਼ਾਤਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਫੋਕਾ ਮਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਵੇਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਹਉਂ ਹੰਗਤਾਂ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵੀ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿਉਂਕਿ "ਖਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ਼ ਉਪਦੇਸ਼ ਚਹੁੰ ਵਰਨਾ ਕਉ ਸਾਂਝਾ" ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਭ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਮਝਕੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲ ਪਵੇ ਫਿਰ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਖਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਲਗਣ (ਤੰਗਦਿਲੀ) ਤੋਂ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਰਸਿਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਇਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਦੋਵੇਂ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡਕੇ ਗੋਤਮ ਦਾਸ ਜੀ ਇੱਕ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਪਰਾਗ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਰਿਆਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਛਿੱਬਰ ਗੋਤ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚੋਂ ਦਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਪਰਾਗ ਦਾਸ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਚਰਨ ਪਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇੱਕ ਦਸਤੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਸਰੋਪੇ ਸਮੇਤ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਜੀ ੧੬੨੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਖਲਸ ਖਾਨ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੂਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਚਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ (ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ) ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉੱਘੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਸੂਰਵੀਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਲੱਗਭਗ ੧੬੫੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇ ਪੁਤਰਾਂ (ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ) ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋ ਨਿਬੜਨਗੇ।

ਦੋਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸ਼ਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੇ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸਿਖਾਈ। ਦੋਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤਵੇ ਅਤੇ ਅੱਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ੧੬੬੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਕਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦੀਵਾਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੇ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਭਜਨ ਵੀ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਜੀ ਭੋਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਤਦ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਸੁਖਣ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਬੰਨੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਸੁਣੀ। ਤਦ ਕੋਠੇ ਚੜਕੇ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, "ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ"। ਧੀਰ ਮੱਲ, (ਜਿਹੜਾ ਬਾਈ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ) ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ੀਹੇ ਮਸੰਦ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼ੀਹੇ ਮਸੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤਦ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਏ ਪਰ ਗੋਲੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੰਘ ਗਈ। ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਦੀਵਾਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਤੀਜਿਆਂ ਮਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰਬਾਰਗੀ[1] ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਸਮੇਂ ਬਖਸ਼ੀ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ :- ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅਲੀਮਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ੧੭੧੪ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਆਪ ਛੇਤੀਂ ਹੀ ਚੋਣਵੇਂ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਘਰਬਾਰਗੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਇਵੇਂ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗੇ।

---

1. ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ।

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪੁੱਜੇ। ੧੭੨੨ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ (ਆਸਾਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੱਲ) ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਗਏ, ਤਦ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਂ ਰਹੀ। ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਆਸਾਮ-ਬੰਗਾਲ ਵੱਲ ਗਏ। ਤਦ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗਏ ਪਰ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਕੰਮ ਕਾਜ ਅਤੇ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਿਦਕ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਤਬਾਰ ਵੀ ਅਤੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ (ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿਕਰਮੀ) ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਕ ਪੱਤਰਕਾ ਭਾਈ ਮਿਹਰ ਚੰਦ, ਕਲਿਆਣ ਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੀ।

ਜਦੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ (ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ) ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ।

ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨਿੰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਟਨ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਨਿਵਾਸੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲੇ ਪਾਈ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਪਸੀਜ[1] ਗਏ। ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ (ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ ਵਿਚੋਂ) ਵੀ ਨਾਲ ਚਲ ਪਏ। ਭਾਈ ਊਦੇ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਬਾਬਤ ਵੀ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਗਰੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇੱਕ ਆਜੜੀ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਦਾਸ, ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਊਦਾ ਜੀ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਲਾਗਲੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਕੈਦ ਅੰਦਰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਊਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਡਰਾਵੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਕਸ਼ਟ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਬਦਲਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਅੰਤ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬੁਲ ਵਹਾਬ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰੇ-ਬਾਜ਼ਾਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਫ਼ਤਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ

---

1. ਦਇਆ, ਤਰਸ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਕ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਤਮ ਵਾਰ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟਾ ਪੀਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਕਾਮਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿਦਕੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ, ਉਮਰ ਭਰ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਸਾਥ ਨਿਬਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਉਪਜੇ ਵਲਵਲੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ਤਦ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ[1] ਮਿਟਾ ਦਿਆਂ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਰਤਣ, ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ, ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ-ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਧਿੰਙੋਜ਼ੋਰੀ[2] ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਮੁਤੱਅਸਬੀ ਮੁਲਾਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤਦ ਸਮੁੱਚੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ, ਅਸੀਸ, ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿਚ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਪਈ। ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਸ਼ੁਕਰ, ਨਿਡਰ ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਪੁੱਛੀ ਗਈ। ਤਦ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਵੱਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਵਲੋਂ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡਿਆ ਗਿਆ, ਆਰਾ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜੱਲਾਂਦਾ ਨੇ ਚੀਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਸ਼ਰਧਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਰੇ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੋ ਫਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਰੀਰ ਦੋ ਫਾੜ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਪਰ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਧੜ ਦੇ ਦੋਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਆਤਮਾ ਸੱਚਖੰਡ ਪੁੱਜ ਗਈ।

ਦੂਸਰੀ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੀ ਆਈ। ਇਕ ਦੇਗ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰ ਕੇ ਉਬਾਲੀ ਗਈ। ਉਬਾਲੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਜੋੜ ਕੇ ਅੰਤਮ ਬਿਨੈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਣੀ ਉਬਾਲ

---

1. ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਖਤਮ ਕਰਨੇ ਨੂੰ, 2. ਧੱਕੇ-ਬਾਜ਼ੀ।

ਖਾਂਦੇ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭੋਗ ਪੈਣ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ।

ਤੀਸਰੀ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਦਈ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਰੂੰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਗੁਰੂ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ। ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਪਿੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਜਨਮ ਸਵਾਰ ਕੇ ਦਰਗਾਹੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਨੂੰ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸਬਰ-ਸਿਦਕ, ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਦ੍ਰਵ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਾ "ਲਾਗੀ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਨੈ ਪੀਰ॥ ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਅਨੀਆਲੇ ਤੀਰ॥' ਦੇ ਫੁਰਮਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਮਜਨੂੰ ਟਿੱਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰੇ-ਬਾਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਬਤ ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕਾ॥ ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥
ਸਾਧਨ ਹੇਤਿ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ॥ ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ॥
ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ॥ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ॥
ਠੀਕਰਿ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਯਾ ਪਯਾਨ॥
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ॥

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਇਵੇਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਭਾਰਤ ਨਿਵਾਸੀ ਮਾਣ ਨਾਲ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਠੀਕਰਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨਿਆ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਿੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਉੱਠੀ। ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲੀ ਤੇ ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ (ਦੇਹ ਸੰਸਕਾਰ) ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨਗਾਹੀਆ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਧਨ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ

ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਹਨੇਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦਿਲਵਾਲੀ ਮਹੱਲੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣੇ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਰੂੰ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰੇ। ਤੇਜ਼ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ (ਦੇਹ) ਰੂੰ ਦੇ ਗੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਆ ਕੇ ਅੰਦਰ ਅੰਗੀਠਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਘਰ ਜਲ ਕੇ ਰਾਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਅਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਰੰਘਰੇਟਾ ਆਗਿਆ ਰਾਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਿਲਵਾਲੀ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀਸ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਲੋ-ਮੰਜ਼ਲੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ, ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਚਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ-"ਰੰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ।" ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੇ ਹੋਏ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸੀਸਗੰਜ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਓ! ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕੇ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਭ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਖ਼ੁਦਗਰਜੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ!

ਸਤਿਨਾਮੁ ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

-0-

ਕਾਂਡ–46

ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ

੧. ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ॥ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ॥
ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖ਼ਾਸ॥ ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹੌ ਕਰੌ ਨਿਵਾਸ॥
ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਨ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੀ ਜਾਨ॥
ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸੱਜਨ ਸੂਰਾ॥
(ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ)

2. ਨਿਸ਼ਾਨਿ ਸਿਖੀ ਈਂ ਪੰਜ ਹਰਫ਼ਿ ਕਾਫ਼॥
ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਬਾਸ਼ਦ ਈਂ ਪੰਜ ਮੁਆਫ਼॥
ਕੜਾ, ਕਾਰਦੋ, ਕਾਛ, ਕੰਘਾ, ਬਿਦਾਨ॥
ਬਿਲਾ ਕੇਸ ਹੇਚ ਅਸਤ ਜੁਮਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ॥
(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ–ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਂਦ ਪਾਸ ਹੈ)

੩. ਜਾਗਤ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਬਾਸਰੁ ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ॥
ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ॥
ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਇਆ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ॥
ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਜਗੈ ਘਟਿ ਮਹਿ ਤਬ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖ਼ਾਲਸ ਜਾਨੈ॥
(੩੩ ਸਵੈਯੇ ਪਾ: ੧੦)

ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ (ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ:) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਲੌਕਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਸੋਂ ਛਕਿਆ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :–

1. ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਜਨਮ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਸੁੱਧੇ ਖਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਿਆਲੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੬ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ੧੭੩੪ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ੧੭੫੬ ਸੰਮਤ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਦ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਦਇਆ ਰਾਮ ਤੋਂ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਨਾਂਦੇੜ) ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

2. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਜਨਮ ਹਸਤਨਾਪੁਰ (ਦਿੱਲੀ) ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੱਟ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸਾਭੋ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ੧੭੩੫ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੀਸ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾਸ ਤੋਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਵੀ ੧੭੬੫ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ-ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। (ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਬੁੰਗਾ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

3. ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਜਨਮ ਦੁਵਾਰਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਤੀਰਥ ਚੰਦ ਛੀਂਬੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦੇਵਾ ਬਾਈ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ੧੭੩੮ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤੀਜੇ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਸਮੇਂ, ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਤੋਂ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਵਿੱਚ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

4. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਜਨਮ ਬਿਦਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨੇ ਨਾਈ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੋਨਾਬਾਈ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੧੯ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚੌਥੇ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

5. ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਜਨਮ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਝੀਊਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਧੰਨੋ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਦ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਆਪ ਵੀ ੧੭੬੧ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ–ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰ ਸਰੀਰ–ਰੂਪੀ ਠੀਕਰਾ ਫੋੜਿਆ ਅਤੇ ਲਾ–ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, "ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥" ਦੇ ਫੁਰਮਾਣ ਅਨੁਸਾਰ "ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ" ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਅਣਖ, ਗੈਰਤ, ਸਾਹਸ[1], ਮਾਣ–ਮਰਯਾਦਾ, ਰਹੁ–ਰੀਤ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਤਾਣ ਭਰਿਆ। ਨੌਂ ਜਾਮੇਂ ਧਾਰ ਕੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲਿਤਾੜੇ, ਨਿਰਬਲ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰੀ, ਅਵਿਦਿਆ, ਗੁਲਾਮੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤੀ ਨੇ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਗਿਆ। ਅਸੂਲ, ਧਰਮ, ਸੱਚ, ਆਨ[2], ਬਾਨ[3], ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਪਿੱਛੋਂ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈ।

ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ ਜ਼ਾਲਮ, ਨਿਰਦਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀਉਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੀਸ ਗੰਜ (ਅਨੰਦਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਇਹ ਦਲੇਰੀ, ਜਾਨ ਉਪਰ ਖੇਡਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਸਤਾਰ–ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਤਾ–ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ (ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭੈ ਨਾ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸੇ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੋਤੀ ਹੁਣ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਗੁਰਤਾ–ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜ ਕੇ ਨਾਮ–ਦਾਨ ਦੀ ਦਾਤ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੇ ਅਤੇ ਬੀਰ–ਰਸੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ "ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲ" ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਏ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗਹਿਣੇ, ਬਸਤਰ–ਸ਼ਸਤਰ, ਕਟੋਰਾ, ਚੌਂਕੀ, ਪੰਚਕਲਾ ਸ਼ਸਤਰ, ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਅਨੇਕ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ–ਕਮਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ–ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਕੌਤਕ ਵਰਤੇ।

ਫਿਰ ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ

1. ਹੌਸਲਾ, 2. ਇੱਜ਼ਤ, 3. ਸੁਭਾਓ।

ਅਤੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ। ਬਵੰਜਾ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸੱਜਣ ਲੱਗਾ। ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੇਵਕ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁੜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭੀਮ ਚੰਦ (ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਆ) ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਚਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਵਾਂਙੂ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਗਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਨਦੌਣ ਦਾ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅਲਫ਼ ਖਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਹੁਸੈਨੀ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਂ ਵੀ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰੱਬੀਅਤ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਅਮਨ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮੁੜ ਜੁੜਨ ਲੱਗੀਆਂ।

ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਲਮ, ਕੈਦ-ਬੰਦਸ਼ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢਣ ਹਿੱਤ ਆਪ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ੧੧ ਦਿਨ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿੱਕ ਹੋ ਕੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਸਾਜਣ ਬਾਬਤ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨੁਹਾਰ ਤੱਕਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਲੀਕਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਰਤਾਵਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਵੈਸ਼ਨਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਸ਼ਕਤੀ (ਦੇਵੀ) ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਰਾਜਿਆਂ (ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ) ਦਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ (ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਆਦਿ) ਦਾ ਪਰਤਾਵਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਤਾਵਿਆਂ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਹਿਰਖ ਨਾ ਕਰਨ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਅੰਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਰਖ ਲਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਮਿਲੀ। ਆਪ ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨੌਆਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮ, ਬਾਣੀ, ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸਾ, ਸੱਚ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਪਿਆਰ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਭਰਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਪੰਥ ਸਾਜ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸੰਤ-ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਾਲੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਆਪ ਸਭ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁੱਜਣਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਤੰਬੂ (ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ) ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ-"ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।" ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੀ ਮੰਗ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਸੰਗਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਲਚਲੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਮਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੋਈ ਆਖੇ ਦੇਵੀ ਪੁੱਠੀ ਪੈ ਗਈ,

ਕੋਈ ਆਖੇ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੁਬਿਧਾ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਸਤੰਭ ਵਾਂਙੂ ਅਡੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਖੱਤਰੀ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੁੱਜ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਦਾਸ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਸਰੀਰ ਆਪ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੋ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਇਆ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਤਲਵਾਰ ਚਲੀ ਅਤੇ ਲਹੂ ਨ੍ਹਾਤੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁੜ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤੇਜੱਸਵੀ[2] ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ।

ਲਹੂ ਭਿੱਜੀ ਤਲਵਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਸੇ-ਰੂਪੀ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਭ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਛਾ ਗਈਆਂ। ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ, ਪਰ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਟੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਅਤੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਥ-ਪੱਥ ਹੋਈ ਭਗਉਤੀ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਸੰਦ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕਦੇ ਖਿਸਕਦੇ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, "ਮਾਤਾ ਜੀ, ਦੇਵੀ ਪੁੱਠੀ ਪੈ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਝਟਕਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।" ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਪੁਕਾਰਿਆ, ਤਦ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਦੁਆਰਕਾ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਦਾਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਪਰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾ, ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਦਾ ਸਿਰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣਾ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਙੂ ਹੀ ਖੇਡ ਵਾਪਰੀ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਦ ਬਿਦਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਙੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਫੇਰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿੱਤਰੇਗਾ? ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੋਲੇ ਪੈਰੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਖਿਸਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਛਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਗਨ ਨਾਥ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇਡ ਨੂੰ, ਜੋ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੇਰਾ ਮਾਰ ਜੀਵਾਲੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰਾ ਸਦ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੇ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਿਊਂਦੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਙੂ ਸਤਿਗੁਰੂ

---

੧. ਡਰ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ ੨. ਤੇਜਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਤਾਪੀ।

ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਇਸ ਪਰਖ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ–"ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੁੱਲ ਸਮਝੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ।" ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਠੇ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਨਮੁੱਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਦੌੜੇ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭੈ–ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨਮੁਖਾਂ ਵਾਂਙੂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਆਪ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਨਿੱਤਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਥ ਜੀਊਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਨ ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਲਗਵਾਇਆ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ–ਸੰਗਤ ਜੁੜੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਾਏ, ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਘਾ ਸਜਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਹਰੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਏ, ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ, ਗਲ ਗਾਤਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੜਾ ਪਹਿਨਵਾਇਆ। ਪੰਜ ਬਾਹਰਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਜੀਵਨ–ਮੁਕਤ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਬਾਟਾ ਮੰਗਵਾਇਆ, ਵਿੱਚ ਸਵੱਛ ਜਲ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦੁਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਬਾਟੇ ਵਿੱਚ ਫੇਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁੱਖੋਂ ਜਪੁਜੀ, ਜਾਪ, ਸੁਧਾ ਸਵੈਯੇ, ਕਬਯੋਬਾਚ ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤਿ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਪਾਠ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ ਪਤਾਸੇ ਲੈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਪਤਾਸੇ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਪਾਠ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਤੋਂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਰੱਖੇ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤਰ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ। ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਰਹਿਤਾਂ, ਚਾਰ ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੀਖਿਆ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੋਈ। ਅਤੇ ਬੀਰ–ਰਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ–ਰਸ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਸੰਤ–ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦਿਆਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਇਹ ਨਵਾਂ ਬੋਲਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਹੋਇਆ–"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ॥" ਇਉਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ:– ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਧਾ ਸਵੈਯੇ,, ਕਬਿਯੋਬਾਚ ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ। ਫਿਰ ਹਰ ਇੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਚੂਲੇ ਛਕਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਪੰਜ ਚੂਲੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜ ਵੇਰਾਂ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ, ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਨਿਤਨੇਮ ਸਵੇਰ ਸਮੇਂ ਦਾ (ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ–ਜਪੁਜੀ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਧਾ ਸਵੈਯੇ, ਕਬਿਯੋਬਾਚ ਬੇਨਤੀ ਚੌਪਈ,

ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ) ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲੇ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ। **ਚਾਰ ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤਾਂ:-**

੧. ਰੋਮਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ: ਸਿਰ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਰੋਮਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ।

੨. ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਪਰਾਏ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨਾ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ।

੩. ਕੁੱਠਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ: ਜਿਸ ਮਾਸ ਉਪਰ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਅਮਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ। ਮਾਸ ਸੁਆਦ ਦੀ ਖਾਤਰ ਖਾਣ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਤਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਕੇ ਜੂਝਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਖਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ।

੪. ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ: ਤਮਾਕੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੰਗ, ਸ਼ਰਾਬ, ਫੀਮ, ਚਰਸ, ਗਾਂਜਾ ਆਦਿ ਸਭ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਰਹਿਤਾਂ: ਕਛਹਿਰਾ, ਕੜਾ, ਕੰਘਾ, ਕੇਸ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ-ਪੰਜਾਂ ਰਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਤਿਆਗਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਦੋ ਵੇਲੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕਰਨਾ। ਜਿਹੜੇ ਰੋਮ ਕੰਘੇ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣਾ, ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਣਾ। ਮੀਣੇ-ਮਸੰਦ, ਧੀਰਮੱਲੀਏ, ਰਾਮ ਰਾਈਏ, ਕੁੜੀ ਮਾਰ, ਨੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਦਸਾਂ ਨੌਂਹਾਂ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਅਤੇ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਣਾ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣਾ ਸਗੋਂ ਸਕਾ ਵੀਰ ਸਮਝ ਕੇ ਝਗੜੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੱਲ ਕਰਨੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਫਤਹਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ, ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਖ਼ਤਮ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਭਾਈ ਬਣ ਗਏ ਹੋ, ਸਕੇ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰੀਤ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਭ ਸੋਢੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਸੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ, ਪਿਤਾ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਗਟੀ ਹੈ। ਇਉਂ: "ਪੂਰੇ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪੂਰਾ ਘਟਿ ਵਧਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥" ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ, "ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ॥" ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਸ੍ਵਯੰ (ਆਪਣੇ) ਆਪ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਨ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਾਂ, "ਮੈ ਗੁਨ ਬੰਧ ਸਗਲ ਕੀ ਜੀਵਨਿ ਮੇਰੀ ਜੀਵਨਿ ਮੇਰੇ ਦਾਸ॥" ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਦੀ ਵੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁੱਲ ਗੁਸਤਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅੱਗੋਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ (੨੦,੦੦੦) ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਵਿਸਾਖੀ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ (੮੦,੦੦੦) ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਵੇਂ ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੋਂ ਨਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲਸੇ, ਤੇਜਵਾਨ ਬਲਵਾਨ ਖ਼ਾਲਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਨਾਪਤਿ

ਕਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਕੀਏ ਜਦ ਬਚਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾਰਨ ਕਰਨ॥
ਸਰਬ ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਅੰਤ ਮੇਰਾ ਖ਼ਾਲਸਾ॥
ਮਾਨੇਗਾ ਹੁਕਮ ਸੋ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਸਿਖ ਸਹੀ,
ਨ ਮਾਨੇਗਾ ਹੁਕਮ ਸੋ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਨਿਖ਼ਾਲਸਾ॥
ਪਾਂਚ ਕੀ ਕੁਸੰਗਤ ਤਜਿ ਸੰਗਤ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰੇ,
ਦਯਾ ਔਰ ਧਰਮ ਧਾਰ ਤਿਆਗੈ ਸਭ ਲਾਲਸਾ॥
ਹੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਪੀਵੇ, ਸੀਸ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨ ਮੁੰਡਾਵੈ,
ਸੋ ਤੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ॥
ਜਾ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਭਰਮ ਨ ਹੋਈ॥
ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੇ ਨਿਆਰਾ॥
ਸੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ॥ (ਗੁਰ-ਸੋਭਾ)

ਇਵੇਂ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਧਰਮ ਨੇਕੀ, ਉਪਕਾਰ, ਉਚ-ਇਖ਼ਲਾਕ ਧਾਰੀ, ਇੱਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸੱਤਾ, ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਉਮਾਹਾ[1], ਕਰਨੀ, ਕਹਿਣੀ ਕਥਨੀ ਦਾ ਪੂਰਾ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਸੀ। ਇਵੇਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮਰਦਊ ਵਿੱਚ ਕਾਮਲ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅਨੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛਡਿਆ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੇ ਘਮਸਾਣ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾੜੀ ਮਾਰਕੇ ਦਸ ਲੱਖ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲੇ, ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਯਾਰੜੇ ਦੇ ਸਥਰ ਤੇ ਲੇਟ ਕੇ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ) ਨੂੰ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣਕੇ ਨਿਕਲੇ, ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਦ ਮਾਹੀ ਦੀ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਰਮੇ ਜੋਧਰਾਏ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਲਖਮੀਰ ਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਤਖਤ ਮੱਲ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ (ਜਿੱਤ ਦਾ ਪੱਤਰ) ਲਿਖਕੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਪਾਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਸੁਣਿਆ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹਣਤਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਰੀਲ੍ਹ ਵਾਂਙੂੰ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੇ, ਇਧਰ

1. ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਪਿੱਛੋਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਗੇ ਰਾਏਕੋਟ ਵਿਖੇ ਰਾਏ ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਦ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਕਾਹੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਲਈ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਡੱਲੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਵਾਏ। ਇਥੋਂ 1706 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਸਰਸਾ, ਸਰੇਵਾ, ਨੋਹਰ, ਮਧੂ ਸਿੰਘਾਣਾ, ਪੁਸ਼ਕਰ ਨਰੈਣਾ, ਲਲੀਗ੍ਰਾਮ, ਮੰਘੇਰ, ਕੁਲਾਇਤ ਨਗਰ, ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਬਘੌਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਖ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬਾਹਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਡਮੁੱਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਜੈਨ, ਨਾਗਪੁਰ, ਲਾਲਾਪੁਰ, ਬਨੇਰਾ, ਉਮਰਾਵਤੀ, ਹਿੰਗੋਲੀ ਤੇ ਬਸਮਤ ਹੁੰਦੇ ਨੰਦੇੜ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਨਲੇਰ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਅੱਗੇ ਧਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਆਪ ੧੭੬੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬਚਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੁ ਮੇਰੇ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ॥ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਤਿਸੁ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ॥

ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਧੌਂਸਾ, ਪੰਜ ਤੀਰ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਟੋਰਿਆ ਅਤੇ ੧੭੬੫ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਪੰਚਨ ਮੇ ਨਿਤ ਵਰਤਨ ਮੈਂ ਹੂੰ, ਪੰਚ ਮਿਲੇ ਸੇ ਪੀਰਨ ਪੀਰ॥

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਓ! ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪਰਪੱਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ-

1. ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ, 2. ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਦਾ 3. ਦੀਦਾਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਕਾ। ਇੱਕ ਨੇਕ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰਿਆ। ਇਹੋ ਮਿਸ਼ਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ।

-0-

ਕਾਂਡ–47

ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ

ਚਿਹਾ ਸ਼ੁਦ ਕਿ ਚੂੰ ਬਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤ ਚਾਰ[1]॥
ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਂਦਸ਼ਤ[2] ਪੇਚੀਦਾ ਮਾਰ॥
ਚਿ ਮਰਦੀ ਕਿ ਅਖਗਰ[3] ਖ਼ਮੋਸ਼ਾ ਕੁਨੀਂ॥
ਕਿ ਆਤਸ਼ ਦਮਾਂ ਰਾ ਫ਼ਰੋਜਾਂ[4] ਕੁਨੀਂ॥

(ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਪਾ: ੧੦)

ਅਰਥਾਤ:–ਜੋ ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੈਨੇ ਸਾਡੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਕੁੰਡਲੀਦਾਰ ਨਾਗ (ਭਾਵ ਖ਼ਾਲਸਾ) ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਤੈਂ ਕੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗ ਦੇ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਦੇ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਤੈਂ ਆਪਣੇ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਅਗਨੀ ਪਰਜਵਲਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਇਨ ਪੁਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ॥
ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੌ ਕਿਆ ਭਇਆ ਜੀਵਤ ਲਾਖ ਹਜ਼ਾਰ॥

1. ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰੇ, 2. ਰਿਹਾ ਹੈ, 3. ਅੰਗਿਆਰ, 4. ਅੱਗ ਮਚਾ ਲਈ ਹੈ, 5. ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ।

1. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ:- ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਸਨ। ਪਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੨੩ ਮਾਘ ੧੭੪੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਤਦੋਂ ਆਪ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਜ ਗਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਮਹਾਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

2. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ:- ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਚੇਤ ੧੭੪੭ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਵਾਂਙੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਯੁੱਧ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਈ। ੧੭੫੬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਵਿਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੁੱਧਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਆਪ ਵੀ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਪਾਸ ਸੱਚਖੰਡ ਪੁੱਜ ਗਏ।

3. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ:- ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੬ ਮਾਘ ੧੭੫੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ੧੩ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਖੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਵੀਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਚਿਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

4. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ:- ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੪ ਫੱਗਣ ੧੭੫੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਏ। ੧੩ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਖੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਚਿਣੇ ਗਏ। ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਵੀਰ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਧਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। **ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ:-** ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ (ਸਰਹੰਦ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਤਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਰਤਾ

ਅਵਰ ਵਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੇ ਚਾਇ॥

ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਣ ਉਪਰੰਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਵੇਂ : "ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ੱਸ਼ਤ॥ ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰੇ ਦਸਤ॥" ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਦਾਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਣ ਲੱਗਾ, ਫ਼ੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਲੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣਾ, ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣਾ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਅਦਭੁੱਤ, ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜ-ਧਜ ਜਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਦਿਆ ਜਾਣਾ, ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਕੇ, ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋ ਜਾਣੀ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੁਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਖੀਆਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀਆਂ ਫਰਿਆਦਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਬਰ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸੱਚੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਜਰੂੜ ਅਤੇ ਨੋਹਗ੍ਰਾਮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਰਵਾਣੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਰਹੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਸੋਧਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਚਲਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਨਿਰਭੈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗਊ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੇਕੀ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਕੇ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇਵਦਾਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਵਵਿਆਹੀ ਪਤਨੀ ਸਮੇਤ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਸੀ ਦੇ ਪਠਾਣ ਜਾਬਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਖੋਹ ਲਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁੱਟਿਆ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰੋ।" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣਨ ਉਪਰੰਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਭੇਜਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਿੰਘ

ਮੰਜ਼ਲੋ ਮੰਜ਼ਲੀ ਬਸੀ ਪੁੱਜੇ। ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪਠਾਣ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਝੜਪ ਹੋਈ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਝੱਟਪੱਟ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਜਾਬਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦੋਸ਼ੀ ਜਾਬਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਭ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਜਾਬਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਬਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀਓਂ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ, ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਵੇਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਸਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਜਗਤੁੱਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਵੱਲੋਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਭੇਜਿਆ। ਤਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਗਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਡ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਛਲ ਕਪਟ, ਫਰੇਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੁਟਲ ਚਾਲਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਬਣਾ ਕੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਪੋਹ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਲਾ ਛੱਡਿਆ। ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ, ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਸਮੇਤ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਜੇ ਕੁੱਝ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕਟਾ-ਵੱਢੀ ਹੋਈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਘੰਟੇ ਘਮਸਾਨ ਯੁੱਧ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾਣੋਂ ਠਲ੍ਹ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਮੁਜਬ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ।

ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਕੰਮੋਂ ਮਾਸ਼ਕੀ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ, ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇੱਥੇ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਉਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ ਪਰ ਬਹੁਤ ਵਡਮੁੱਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੋਪੜ, ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੱਤ ਪੋਹ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਥੋੜ੍ਹੀ

ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ (ਗੜ੍ਹੀ)[1] ਵਿੱਚ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੜ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲੱਗਾ।

ਸਾਕਾ ਚਮਕੌਰ
ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਇਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਵੀ ਦਿੱਲੀਓਂ ਹੋਰ ਕੁਮਕ[2] ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਦਸ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠ-ਅੱਠ ਸਿੰਘ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬਾਹੀ ਤੇ ਥਾਪ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਉਪਰਲੀ ਅਟਾਰੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੇਕਰ ਅੱਠ ਦਿਨ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਭੁੱਖ ਦਾ ਦੁਖ ਹੋਰ ਜਰ ਲੈਂਦੇ ਤਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਖੇਡ ਵਾਪਰਦੀ, ਪਰ ਹੱਠ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰਿਆ। ਪਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੁ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ "ਅਤਿ ਹੀ ਰਣ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ" ਅਨੁਸਾਰ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਨੇਜ਼ੇ ਭਾਲੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਭ ਸ਼ਸ਼ਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਲੰਘੀ। ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਅਨੋਖਾ ਯੁੱਧ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦਸ ਲੱਖ ਸਿਪਾਹੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਨ? ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਟਪਟ ਹੀ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੋ, ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਲਸੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਬਤ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਦਸਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵੱਲ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾ ਕੇ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ। ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਹੁਣ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਲੱਗਾ। ਇਵੇਂ ਦਿਨ ਢਲ ਗਿਆ, ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ, ਗੁਲਸ਼ੇਰ ਖਾਂ, ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਵੱਡੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਨਾਹਰ

---
1. ਛੋਟਾ ਕਿਲਾ, 2. ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ।

ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਖਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਕੰਧ ਉਹਲੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਗੈਰਤ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਦੀਵਾਰ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜਿਆ ਉਹ ਤੀਰ ਖਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬਰੰਗਿ ਮਗਸ ਸ਼ਯਾਹ-ਪੋਸ਼ ਆਮਦੰਦ॥ ਬ ਯਕ-ਬਾਰਗੀ ਦਰ ਖਰੋਸ਼ ਆਮਦੰਦ॥
ਹਰ ਆਂ ਕੱਸ ਜਿ ਦੀਵਾਰ ਆਮਦ ਬਿਰੂੰ॥ ਬਖੁਰਦਨ ਯਕੇ ਤੀਰ ਸ਼ੁੱਦ ਗਰਕ ਖੂੰ॥
ਕਿ ਬੇਰੂੰ ਨਯਾਮਦ ਕਸੇ ਜਾਂ ਦੀਵਾਰ॥ ਨਾ ਖੁਰਦੰਦ ਤੀਰੋ ਨ ਗਸ਼ਤੰਦ ਖ਼ਵਾਰ॥
ਚੁ ਦੀਦਮ ਕਿ ਨਾਹਰ ਬਿਯਾਮਦ ਬਜੰਗ॥ ਚਸ਼ੀਦ ਯਕੇ ਤੀਰ ਮਨ ਬੇਦਰੰਗ॥
- -
ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਦੀਗਰ ਬਯਾਮਦ ਬਜੰਗ॥ ਚੂ ਸੈਲਿ ਰਵਾ ਹਮਚੁ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ॥
ਬਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੰਦ ਬ-ਮਰਦਾਨਗੀ॥ ਹਮ ਅਜ਼ ਹੋਸ਼ਗੀ ਹਮ ਜ਼ਿ ਦੀਵਾਨਗੀ॥
ਬਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੋ ਬਸੇ ਜ਼ਖਮ ਖ਼ੁਰਦ॥ ਦੋ ਕਸ ਰਾਂ ਬਜਾਂ ਕੁਸ਼ਤ ਹਮ ਜਾਂ ਸਪੁਰਦ॥
ਕਿ ਆਂ ਖਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਸਾਯ ਏ ਦੀਵਾਰ॥ ਨਯਾਮਦ ਬ-ਮੈਦਾਂ-ਬ ਮਰਦਾਨ ਵਾਰ॥

ਅਰਥਾਤ: ਕਾਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਙੂੰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪੁਸ਼ਾਕਿਆਂ ਸਾਥ ਤੇਰੇ ਹੀ ਸੂਰਮੇ ਆਏ। ਫਿਰ ਤੇਰੇ ਸੂਰਮੇ ਆਏ ਵੀ ਕੈਸੇ ਕਿ-ਸਾਥ ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੇ ਭਾਵ ਇਕੋ ਹੀ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਡੰਡਰੌਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸੂਰਮਾ ਗੜ੍ਹੀ ਵੱਲ ਆਇਆ ਉਹ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਹੀ ਤੀਰ ਖਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਖਰਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਧਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰਾ ਤੇਰਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਫਗਾਨ ਖਾਂ ਜੰਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਹੱਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੁੱਝ ਹੱਲੇ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਅਫਗਾਨ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਖਵਾਜਾ ਮਰਦ ਨਾਮ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜਿਹੜਾ ਕਾਇਰ ਸੀ ਉਹ ਕੰਧ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਛੁਪਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਙੂੰ ਜੰਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਿਆਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜੇ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਙੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧੀ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖਕੇ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਨਮੁਖ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕੱਲਾ ਸਵਾ ਲੱਖ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੜਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਜੂਝਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। "ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊਂ" ਦਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ) ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਅਜਿਹੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਟੁਰੀਆਂ। ਅੰਤ ਜੰਗੇ-ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਅਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵੈਰੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਦੁਬਾਰਾ ਖਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਅਤੇ ਗੁਲਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜੰਗੇ-ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗੇ-ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਛਿੜਿਆ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਛੜ ਪੈਣ ਲੱਗੀ, ਨੇਜ਼ੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਭੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਰ ਮੁੱਕ ਗਏ, ਸਾਂਗ ਧੂਹੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਇੱਕ ਪਠਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰਾ ਬਕਤਰ[1] ਵਿੱਚ ਸਾਂਗ ਫਸ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀ ਤਦ ਸਾਂਗ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਫੇਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਆਏ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੱਲੋਂ ਅਨਵਰ ਖਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਲਾਰੇ ਨੂੰ ਜੂਝਦਿਆਂ, ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਘਿਰਦਿਆਂ, ਘਾਇਲ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਆਂਦਰਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਡੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਇਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਸਿਪਾਹੀ ਯੋਧਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੰਡ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣ ਲਈ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘ ਵਾਂਙੂੰ ਜੂਝਣ ਲੱਗੇ। ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤ੍ਰਕਾਲਾਂ ਪੈ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਛੇਆਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਔਗੇਓਂ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਙੂੰ ਵਧੀ ਆ ਰਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਂਙੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਅਣ-ਗਿਣਤ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਘਿਰ ਗਏ, ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਖ਼ਰੀ ਦਮ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਰਹੇ, ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤਿ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੈਰੀ ਸੈਨਾ ਵੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਹੱਟ ਗਈ

---

1. ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਕੋਟੀ।

ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ, ਰਹਿਰਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਅੱਜ ਅਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਕਸ਼ਟ-ਭਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਬੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਸੱਦਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਫ਼ਤਹਿ, ਆਪਣੇ ਦਰ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਘਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਉਹ ਦਰ ਅੱਪੜੇ ਜੋ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਆਪ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨ, ਭਾਣੇ ਤੇ ਮੰਨਣਵਾਲਾ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਦੀ ਮੇਹਰ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਬੇਨਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ ਜਿਗਾ-ਕਲਗੀ ਸਜਾਈ ਅਤੇ ਬਸਤਰ ਵੀ ਪਹਿਨਵਾ ਦਿੱਤੇ। (ਅੰਪਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਗਾ-ਕਲਗੀ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰਪਹਿਨਾਈ ਗਈ) ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤਾੜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਲਲਕਾਰਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਤਿੰਨ ਵੇਰਾਂ ਪੁਕਾਰਿਆ, ਇੱਕ ਦਮ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ। ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਕਟਾ-ਵੱਢ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੇਧੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਚੀਰਦੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਟਾਰੀ ਉਪਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਚਹੁੰ ਬੁਰਜਾਂ ਤੇ ਡਟ ਗਏ। ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਧੌਂਸਾ ਵਜਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਲੰਘਣ ਉਪਰੰਤ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਲਗੀ ਤੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਹੀਏ ਵੱਲੋਂ ਖਬਰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਦਿਨੇ ਮੁਗਲ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦਬਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਸੰਭਾਲੇ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਠਾਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਭੇਸ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੜਕਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਦੇਹਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਅੰਗੀਠਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਅੰਗੀਠੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇੱਕ ਦਸਤਾ ਭੱਜਾ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਿਆ, ਘਸੀਟ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਲੇਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਇੱਕ ਤੁਰਕ ਨੇ ਬਰਛਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ

ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗੀਠੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੂਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁੱਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਦੇਹਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸਾਕਾ ਸਰਹੰਦ

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਦਇਆ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਸੰਘਣਾ ਬਾਗ ਸੀ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਹੈ। ਖੂਹ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਲ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬੇ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇੱਕ ਮੱਟ ਵਿੱਚ ਨੀਲ ਪਾ ਕੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਰੰਗੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਏ ਗਏ। ਨਬੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਠਾਣੀ ਬਸਤ੍ਰ ਪਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਵਾਏ। ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਨਬੀ ਖਾਂ, ਗਨੀ ਖਾਂ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਉਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੌਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਵੇਂ 'ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ' ਬਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਠਾਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਘੁਲਾਲ, ਲਲਾਂ ਕਟਾਣੀ, ਰਾਮਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਹਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਜੱਟ ਪੁਰੇ ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਦੇ ਕੁੜਮ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਆਲਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮੰਗਵਾਏ। ਆਲਮ ਖਾਂ ਨੇ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਭੇਜਿਆ। ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੱਸੀ:-

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਘਮਸਾਨ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਕੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਹੀਰ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੜ ਗਏ। ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਲੇਟ ਗਏ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਖੁਰਜੀ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੰਗੂ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਦ ਉਹ ਉਲਟਾ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ "ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨੇਕੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਫ਼ਲ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਹੋ? ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰ ਆਖਦੇ ਹੋ?" ਇਵੇਂ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਛੁਪਾਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਮੁਰਿੰਡੇ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਪਾਸ

ਜਾ ਕੇ ਰੀਪੋਰਟ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ।" ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੁਰੰਤ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਖੇੜੀ ਪੁੱਜੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੰਗੂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ ਤਦ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅੱਜ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਦਾਖਲ ਹੋਈ?

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਟੁਰੇ। ਤਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੋਕ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, "ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਨਿਕਲਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ।" ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਪਈਆਂ। ਸਿਪਾਹੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਿੰਡੇ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਦ ਨੂੰ ਲੌਢਾ ਪਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਲੈ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹਾਂ, ਦਾਦੀ ਪੋਤਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਧੰਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਪੋਹ ਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖੜੇ ਝੱਲੇ, ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਗਏ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ। ਰਾਤ ਭਰ ਨੀਂਦਰ ਨਾ ਆਈ, ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਰ ਬੁਰਜ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਗ਼ਰੀਬ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਰਾਜਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਨੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਿਆ।

ਜਦ ਨੂੰ ਮੁਰਿੰਡੇ ਵਾਲਾ ਰੰਘੜ ਆਇਆ, ਸਮੇਤ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵੱਲ ਲੈ ਟੁਰਿਆ। ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨ ਬਦਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ੧੦ ਪੋਹ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਦਾ ਕਰਕੇ ਕਚਹਿਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ।। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ।।" ਗੱਜ ਕੇ ਬੁਲਾਈ। ਸਭ ਕਚਹਿਰੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ।" ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਦਲੀਲਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਕਚਹਿਰੀ ਲੱਗੀ। ਦੀਨ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਵੱਲੋਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ "ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਅਸਾਡਾ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।" ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖਿਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ। ਦੁਸ਼ਟ ਮਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪੀੜ ਹੋਈ। ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੀ ਇੰਨੇ ਦਲੇਰ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਆਫ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ? ਸੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, "ਇਕ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣਾ ਕਾਇਰਪੁਣਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਹੈ।" ਪਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ

ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ। ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਸੂਰਬੀਰ ਨਾ ਡੋਲੇ। ਇਵੇਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ੧੧, ੧੨ ਪੋਹ ਲੰਘ ਗਿਆ ਅੰਤ ੧੩ ਪੋਹ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ਤਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ੧੩ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਦੋਨਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਲਾਦਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਨੇ ਚੁਣਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕੰਧ ਕੁੱਝ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਪਰ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਏ, ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਧ ਉਸਾਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਕੰਧ ਛਾਤੀਆਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਤਦ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੱਲਾਦ ਪਾਸੋਂ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਨੌਨਿਹਾਲ, ਸੱਤ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਨਿਰਦੈਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਹਿਰ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਵਗੀ, ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਰੱਖਤ ਉਖੜੇ, ਧਰਤੀ ਕੰਬੀ, ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਚਾਦਰਾ ਲੈ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਜਿਹੜਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅਮੀਰ ਜੌਹਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਮੁੱਲ ਲਈ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਸਜਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਏਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਜੇਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਖ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਤਿਨਾਮੁ ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

-0-

1. ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਢੇਰ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਉ॥
ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੂਰਮਾ ਅਬ ਜੂਝਨ ਕੋ ਦਾਉ॥੧॥
ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥੨॥
(ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀ)

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥
(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯)

ਜਨਮ:—੧੭੦੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਲਾਗੇ ਅਲੀਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ।
ਪਿਤਾ:—ਮਾਈ ਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ*
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ:—ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ੧੭੯੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

---

* ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕੱਲ੍ਹਾ ਜੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੈਬੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਨਗਰ ਉਜੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਪ ਦੇ ਦਾਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਨਗਰ (ਕੈਬੋਵਾਲ) ਆ ਵਸੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਗਏ ਹੋਣ। ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ, ਜਿਹੜੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਵਾਲਾ:–

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬਲੂ ਕਾ ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ,
ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਬਤ ੧੭੯੫ ਕੋ ਲਾਹੋਰ
ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਛੇ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚਢੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਾਟਾ।

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਯਾਦਗਾਰ:– ਜਿਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਸਥਾਪਤ ਹੈ ।

ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਾਏ ਜਿਥੋਂ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ । ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ੧੭੦੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਮਾਈ ਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜਿਹੜੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਫਿਰ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੰਡ ਕੈਬੋਵਾਲ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਕੈਬੋਵਾਲ ਦੇ ਉਜੜਨ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣ। ਸੁ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾਏ।

ਜਦੋਂ ੬ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਤਦੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ (ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਖੜੇ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਪਰ ੧੭੬੨ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਲਾਲ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ॥ ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋ ਕਿਆ ਹੂਆ ਜੀਵਤ ਲਾਖ ਹਜ਼ਾਰ॥" ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਅਤਿ ਵੈਰਾਗ-ਮਈ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਠੱਲਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੂਲਕੀਆ ਵੰਸ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਦਿਤੇ। ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਫੁੱਲਣ

ਦੇ ਵਰ ਬਖ਼ਸ਼ੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਗੂਹਜ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ-ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ) ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੁਣਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਦੱਖਣ ਵਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਬਘੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਏ। ਆਗਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਪਰਸੇ ਅਤੇ ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਭਾਵ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ, ਸਮਾਣੇ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਅਤੇ ਸੱਯਦ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਸਢੌਰਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਜਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਘੇਰਾ ਪੌਣ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੭੭੩ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿਛੋਂ ਸਿਆਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ, ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਫੁੱਟ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਫੁੱਟ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਲਗ ਭਗ ੮੦ ਵਰ੍ਹੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਝਲੇ। ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ, ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ, ਦਲੇਰ-ਜੰਗ, ਖ਼ਾਨ-ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ, ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਆਦਿ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗੇ। ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦੇ ਕੋੜ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਭਰੇ, ਕਈ ਮੁਨਾਰ ਚਿਣੇ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਸਭ ਔਕੜਾਂ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਝੱਲੀਆਂ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਨਿੱਡਰ, ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਇਵੇਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਅੰਤ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਤੇਦਾ ਲੱਖ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਕਸੂਰ, ਸਰਹੰਦ, ਅਟਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਵੱਧ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੱਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ।

ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਅਤੇ ਕਾਸਗੰਜ ਤੀਕ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਅੱਖੀਂ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿੰਝਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੮੩੫ ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਾਲਚ, ਰੋਹਬ ਜਾਂ ਡਰ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਥਿੜਕਾ ਨਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਧਰੋਹੀ, ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਈਆਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਡੇ, ਘਲੂਘਾਰੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਲਗ ਭਗ ੯੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤ੍ਰੇਹਣ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਆਂ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਭੁਝੰਗੀ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਪੂੰਰਨ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਟੁਰ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਲੀਦਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਝਲਕ ਲਿਖਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ:- ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖ਼ਾਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਕੋਤਵਾਲ) ਮੁੱਕਰਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੯੫ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੋਝੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਢੰਡੋਰਾ ਫਿਰਵਾਇਆ "ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਾਏ, ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਵੱਲ ਕੋਈ ਨਾ ਆਵੇ, ਜੋ ਆਵੇਗਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਢੰਡੋਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਚੌਹੀ ਪਾਸੀਂ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਸਾਧੂਆਂ, ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਾਕਮ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਆਖਿਆ। ਪਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ (ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਦੀ ਵੱਸੋਂ) ਵਿਚ ਇੱਕ ਖੂਹ ਤੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠਿਆਂ, ਛੰਨਾ ਛਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਠਿਕਾਣਾ ਮੱਲਣਾ

ਪਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਿਤਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ, ਮਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਭਾਵ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ, ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਅਤੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਲੰਗਰ ਚਾਲੂ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਇਆ ਗਿਆ ਗੁਰਮੁਖ ਅੰਨ ਛਕਦਾ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਦਾ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਢੰਡੋਰਾ ਫਿਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, "ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨਾ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ, ਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਵੇ। ਜੋ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ।"

ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਦੁਖ-ਭੰਜਨੀ ਬੇਰੀ ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹਕੂਮਤ ਪਾਸ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਫਰਿਆਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੁਅਸਬ[1] ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਘਰ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੇ ਬੁੱਧ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤੁਅੱਸਬ[1] ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੰਕਾਰ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਸਾਈ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟਣੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼[2] ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਨਿਰੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਨਿਹੱਥੇ, ਮਾਸੂਮਾਂ ਅਬਲਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੋਰ ਪਾਪਾਂ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵਿਚ ਲੰਘੀ, ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ੧੭੬੧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੭੮ ਤੱਕ ਦੇ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉਪਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰੁੱਖਸ਼ੀਅਰ ਪਿਛੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਜਿਸ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਤੁਅੱਸਬੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਅਨਿਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ, "ਐਸਾ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਮਸੂਮ ਕੰਨਿਆਵਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰੇ, ਕਚ-ਕੌਲ[3] ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰੇ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰੇ, ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਗਰੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ (ਅੱਲ੍ਹਾ) ਦੇ ਘਰ ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਆਬੇ-ਹਯਾਤ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਚ ਕਰਵਾਉਂ? ਸ਼ਰਾਬ ਕਬਾਬ ਵਰਤੋ? ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਹੀਂ, ਖ਼ੁਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ।"

ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਅਤੇ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਤਾਂ

---

1. ਮਜ਼ਹਬੀ ਨਫ਼ਰਤ, 2. ਝਿਜਕਣਾ, 3. ਕੋਮਲ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ।

ਆਏ ਪਰ ਡਰਦੇ ਕੁਝ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਈਂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਉਠੋ ਬੇਟੀ, ਚਲੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ"। ਸਭ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਸਾਈਂ ਜੀ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਈਆਂ। ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਈਂ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਜਬਰਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਉਖੇੜਨੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਚੁਕਿਆ ਤਦ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਇਆ। ਤੇਜ਼ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਿਆ, ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਟਾਹਣ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਡਿਗਣ ਲੱਗੇ, ਸਖ਼ਤ ਬਾਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਰੱਬੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਮਿਲਿਆ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਰਜ਼ਾਕ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਦੌੜੇ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਲਾ ਆਇਆ, ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗੇ, ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ, ਦੋਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਆਈ, ਦੀਵਾਨ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਵਗਣ ਲੱਗਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਮੀਂਹ ਬੰਦ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਘਾਬਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਠਿਕਾਣੇ ਪੁੱਜੇ।

ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਆਪਣੇ ਠਿਕਾਣੇ ਪੁੱਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੰਜੇ ਤੇ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ, ਭੱਜਾ ਭੱਜਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕਰੋ, ਆਪ ਅੱਲਾ ਦੇ ਕਾਮਲ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ "ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਾਹੀ ਬਿਗਾਨਾ" ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਸਭ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਕੈਸੇ ਹਨ? ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਜਲ ਮੰਗਵਾਇਆ, ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾਇਆ, ਕੰਡ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਚ ਗਿਆ।

ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ-ਭਰਿਆ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ। ਇੱਕਲਾ-ਦੁਕੱਲਾ ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰੋਵਰ ਪੁੱਜਦਾ, ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਉਸਨ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖ਼ਾਨ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਦੇਵੇ ਤਦ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਹੋਏ ਮਤੇ ਬਾਬਤ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਪਾਸੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੈਣਾ ਕਰਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਦ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਗੁਪਤ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਕੀਮ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਘੜ ਕੇ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ

---

1. ਪੂਰਾ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਲੈ ਕੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਲੋਂ ਆਗਿਆ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਹੁੰਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਫਾਈ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪੁਰਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਵਲੋਂ ਰਚੀ ਗਈ ਸਾਜ਼ਸ਼[1] ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਦਸਖ਼ਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਹਰ ਥਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਘੱਲੇ ਕਿ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੈ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।

ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੋਰੀ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਰਾ ਕਰੇ। ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗਣ ਲਈ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੋਏ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਕਥਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਕਥਾ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ "ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ।। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।।" ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਪਰਕਰਮਾ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਝੱਟ ਪੱਟ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਲਖਪਤ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਬਾਬਤ ਦਸ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਰੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਸਿੰਘ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਥੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੁਖ-ਆਸਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੇ ਖੂਹ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਲੈ ਗਏ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਆਲੇ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਪੂਰੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਦੀਵਾਲੀ ਲੰਘ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਪੱਤਰਕਾ ਲੈ ਕੇ ਅਬਦੁੱਲ ਰਜ਼ਾਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ-ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਨਾ ਦੇਣ ਤਦ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਲੋਂ

---

1. ਗੁੱਝੀ ਚਾਲ ਚਲਣੀ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਿਲਕੇ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦਣੀ।

ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਖਿਆ–"ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਝੂਠੀ ਚੱਟੀ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪਿਆਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਸਨ। ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰਸ਼, ਬਾਲ ਬੁੱਢੇ ਸਭ ਮਾਯੂਸ ਹੋਏ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਉਮਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਮਾਤਮ ਛਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ, ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ, ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਭ ਵਚਨ ਸਤਿ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਤਅੱਸਬੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਮਦ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਜ, ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਉੱਚੇ ਅਹੁੱਦਿਆ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੇ ਬਘਿਆੜ ਤੇ ਮਗਰਮੱਛ ਵਾਂਙੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮੂੰਹ-ਅੱਡੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। 'ਕਾਜੀਆਂ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮਸੂਲ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੁਣ ਟੈਕਸ ਮੰਗਦੇ ਹੋ? ਇਹ ਧੱਕਾ, ਅਨਿਆਏ, ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਖ਼ੁਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁਫਤੀ[1] ਸਲਾਹਕਾਰ, ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਤਦ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ੁਲਮ-ਭਰਿਆ ਹੁਕਮ ਨਿਕਲਿਆ–"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਹਰਿਮੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਟੈਕਸ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਦੀਨ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੌ ਲੱਖਾ ਚੌਕ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕੱਟ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।"

ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾਏ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਜਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਾਜ਼ੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਨਾ ਡੁਲਾ ਸਕੇ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਨੌ ਲੱਖੇ ਚੌਕ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਦੂਰ ਦੂਰ, ਮਾਯੂਸੀ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਉਦਾਸ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਡੁਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਭੈ ਕਾਰਨ ਅਣਡੁੱਲ੍ਹ ਅੱਥਰੂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗ਼ਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਅਲੋਪ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੁਅੱਸਬ, ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਹਾਕਮ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਖ਼ਾਤਰ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

---

1. ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜੱਜ, ਫ਼ਤਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕਾਜ਼ੀ।

ਸੰਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਕਾਜ਼ੀ ਖੜੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪਰ ਲਾਲਚ, ਹਉਮੈਂ, ਖ਼ੁਦੀ, ਤਕੱਬਰੀ[1] , ਤੁਅੱਸਬ, ਦੇ ਕਾਰਨ ਗਿਆਨ-ਰੂਪੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਦੀਨਦਾਰ[2], ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਜੇ ਹੋਏ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕੇ।

ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਪੋਟਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ "ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ" ਅੰਤਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ, ਜੱਲਾਦ ਵੀ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਟਦਾ ਸੀਸ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਜੱਲਾਦ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਸੀਸ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਸੱਚਖੰਡ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੋਦ ਵਿਚ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਆਖਦੇ ਹਨ, ਲਾਲ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਕਰਤੂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹਾਹਾਕਾਰ ਦੀ ਦਿਲ-ਚੀਰਵੀਂ ਸੱਦ[3] ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਹੁਣ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਕਾ ਅਸਾੜ੍ਹ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ੧੭੯੫ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ! ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਵੀ, ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਲੋਭ, ਲਾਲਚ, ਮੋਹ, ਮਾਇਆ, ਹਉਮੈਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ-ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਭਜਨ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬਣ ਸਕੀਏ।

ਸਤਿਨਾਮੁ ॥
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

-0-

1. ਖ਼ੁਦੀ (ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਵਡਿਆਈ ਹੈ), 2. ਧਰਮੀ , 3 ਅਵਾਜ਼।

ਕਾਂਡ–49

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਕਬੀਰੁ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ॥
ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥੨੨॥

....

ਕਬੀਰ ਮਰਤਾ ਮਰਤਾ ਜਗੁ ਮੂਆ ਮਰਿ ਭੀ ਨ ਜਾਨਿਆ ਕੋਇ॥
ਐਸੇ ਮਰਨੇ ਜੋ ਮਰੈ ਬਹੁਰਿ ਨ ਮਰਨਾ ਹੋਇ॥੨੯॥

....

ਕਬੀਰ ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ॥
ਮਤ ਹਰਿ ਪੂਛੈ ਕਉਨੁ ਹੈ ਪਰਾ ਹਮਾਰੈ ਬਾਰ॥੬੧॥

ਜਨਮ:– ਆਪ ਪਿੰਡ ਪੂਲ੍ਹਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸ਼ਹੀਦੀ:– ੨੩ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ੩ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਸੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ।

ਯਾਦਗਾਰਾਂ– ਇੱਕ ਯਾਦਗਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਸਥਾਨ (ਗੁਰਦਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਗੁਰਦਆਰਾ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਰਾਖੀ ਪੈਜ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਿਬਾਹਿਯ॥
ਅਮਰ ਭਈ ਸਾਖੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਝੰਡਾ ਲਾਹੌਰ ਝੁਲਾਯੋ॥
ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਹਿ ਦੇਹੁਰਾ ਭਾਰੀ॥
ਜੋ ਮੰਨਤਾ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਵਤ ਚਾਰ ਵਰਨ ਨਰ ਨਾਰੀ॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼–ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ)

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਜਾਮੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਦਸਵੇਂ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜ ਕੇ ਪਾਵਨ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਕਰਕੇ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਧੋਲੀ ਲਤਾੜੀ, ਰੁਲਦੀ ਨਿਆਸਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਬੁੱਝ ਚੁਕੀਆਂ ਆਤਮਕ ਜੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਇਰਾਂ, ਡਰਪੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਬੀਰ, ਵਰਿਆਮ, ਦਲੇਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਣਖ, ਸ਼ਾਨ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਫ਼ਰੁਖ਼ਸ਼ੀਅਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਲਸ[1] ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਏ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੰਥ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣੇ ਇੱਕਠ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਰੱਖੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਪੁਰ, ਕੰਗਣ ਪੁਰ ਤੇ ਝਬਾਲ ਤੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੀ ਜਗੀਰ, ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਖਿਲਤ (ਪੁਸ਼ਾਕ) ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਯਹੀਯਾ ਖ਼ਾਂ ਮਿਲਵਰਤੋਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੀ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ[2] ਸਨ। ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਿਲਵਰਤੋਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਗੀਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਝਬਾਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਨਗਰ ਪੂਹਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ

---

1. ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਚੋਲਾ, 2. ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।

ਗਊਆਂ ਚਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਘਣਾ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਜਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ ਕਰਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਉਨੇ ਹੋਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਰ ਨਾ ਰੱਖੇ ਨਾ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇ। ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇਵੇ, ਜੀਉਂਦਾ ਫੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਗੀਰ ਮਿਲੇਗੀ।

ਪਰ ਪੂਲ੍ਹੇ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਹੜੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦਾ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ, ਜੂਹ (ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ) ਵਿਚ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੰਗਰ ਬਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਨਿਧੜਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭੈਣ ਸੀ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦੇ, ਲੋਕ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਰਸਦ, ਬਸਤ੍ਰ ਦਿੰਦੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਮੱਝ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੂਰਬਕ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ।

ਜਿਥੇ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਕੰਡਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖੁਸ਼ਾਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ- ਜਿਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਤਰੀ ਹੋਈ, ਹੁੱਕਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਸੱਠ ਸਾਲਾ ਪੁਰਖ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੋਖੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਵੇਖਦਾ ਤਦ ਉਹ ਮਨ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜਦਾ ਭੁਜਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਗ਼ਲੀ ਦੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਵੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਗੱਭਰੂ, ਛੇ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ, ਸੁੰਦਰ ਜੁਆਨ, ਗੋਲ ਚਿੱਟੀ ਦਸਤਾਰ, ਸੁੰਦਰ ਦਾਹੜਾ, ਗਲ ਕੁੜਤਾ ਖੱਦਰ ਦਾ ਅਤੇ ਲੱਕ ਖੱਦਰ ਦੇ ਪਰਨੇ ਦਾ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੋਟੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਨਗਰੋਂ ਬਾਹਰ ਟੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ਾਲਾ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਮੂੰਹੋ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਪਰ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੱਪ ਵਾਂਙੂ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਦੇ ਨੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, "ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਸਤੇ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਆਖਿਆ ਪਰ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਿਆ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਝੁਬਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।" ਖੁਦਗਰਜ਼[1], ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ[2], ਖ਼ੁਸ਼ਾਲਾ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਕੜਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਪਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਦਾ ਲੋਚਣ ਵਾਲਾ ਗ਼ੱਦਾਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਣੀਆਂ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਬਹੁਤ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਲ੍ਹਮ

---

1. ਮਤਲਬੀ, 2. ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ।

ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਆ ਕੇ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਪਹੁੰਚਾਏ, ਪੰਥ ਦਾ ਹਾਲ-ਹਵਾਲ ਪੁਛਿਆ। ਪਰ ਉਧਰ ਖ਼ੁਸ਼ਾਲਾ ਝਬਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਪੁੱਜਾ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰਿ ਭਗਤ ਨਿਰੰਜਣੀਏ ਪਾਸ ਚੁਗਲੀ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਇਧਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਪਠੋ ਪਾਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੋਇਆ ਅਤੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਦਾਤ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਰਨ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਵੇਂ ਜਤ ਸਤ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂ ਬਲੀਆਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤਰ ਜੀ ਦੇ ਜਾਪ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਸ਼ਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹਉਮੈ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉਪਜੀਆਂ ਸਨ। ਇਕੋ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ-ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ। ਰਾਗ ਦ੍ਵੈਖ, ਅਹੰਭਾਵ, ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ-ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਵੱਟਾਂ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ 'ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਾਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਘਰ ਪੁੱਜਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਾਲੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, "ਬੇਟਾ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਤੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ, ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ"। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਸਾਰਾ ਪੂਲ੍ਹਾ ਨਗਰ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਾ, ਜਾਗਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਰਸ-ਭਰੀ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਕੀਤਾ। ਸੁਰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ, ਨੇਤਰ ਮੁੰਦੇ[1] ਸਨ, ਚਿਹਰਾ ਰੱਬੀ ਜਲਾਲ[2] ਨਾਲ ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਰੱਬੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪਈਆਂ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਨੇਤਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ।

ਅਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਆ ਗਏ। 'ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਓ', 'ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਲਕੋ ਲਵੋ' ਆਦਿ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੇ-ਅਸੂਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਧਨ ਦੌਲਤ ਤੇ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਘਰੋਂ ਉਠੇ ਅਤੇ ਜਿਧਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬੇਖ਼ੌਫ਼ ਟੁਰਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣ। ਆਪ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਪੁਲਿਸ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਕੁਝ ਬੁੱਢੇ ਮਰਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਖੜੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਕੋਠਿਆਂ

---

1. ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ, 2. ਚਮਕ, ਰੌਸ਼ਨੀ, ਨੂਰ।

ਉਪਰ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੁਛ-ਗਿਛ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਖ਼ੁਦਾਈ ਦਰਵੇਸ਼[1] ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, "ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਵੋ।" ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਠੰਡ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਰੱਬੀ ਫ਼ਕੀਰ ਹਨ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ, ਮਜ਼੍ਹਬੀ-ਤੁਅੱਸਬ, ਰਾਜ ਮਦ ਕੁੱਝ ਮੱਠਾ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੁੱਛੀ, ਅਤੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲਈ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਮਾਂ, ਧੀ ਨੇ ਪਿਆਰ-ਭਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਭ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸਭ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚੀ, ਸ਼ੋਕ-ਗ਼ਮ-ਦੁੱਖ ਦਾ ਮਾਤਮ[2] ਛਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਲੋਕ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਗ਼ਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਰਾਤ ਮਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਨਾ ਆਈ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਖਾਧਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਜੂਹ ਵਿਚ ਅਟਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਭਾਈ ਦੁਸ਼ਮਣ-ਦਲ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲਾ ਭਜਨੀਕ ਪੁਰਖ ਸੀ, ਤੁਰੰਤ ਘੋੜਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰਪਟ ਦੁੜਾ ਕੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝੱਲ ਵੱਲ ਟੁਰਿਆ, ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ, ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਝੱਲ ਰੂਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਖੱਚਾ-ਖਚ-ਖੱਟਾ-ਖਟ ਤਲਵਾਰ ਚਲੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਂਙੂ ਚੰਡੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕੀ, ਇਕ ਘੰਟਾ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ।। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ।।' ਗੱਜ ਕੇ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਤੁਅੱਸਬੀ ਕਾਜ਼ੀ ਮੌਲਾਣੇ ਸੜ ਬਲ ਉਠੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅਨੋਖਾ ਜਲਾਲ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ "ਕੀ ਤੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਉਂਦਾ ਹੈਂ?" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, "ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ, ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਧਰਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਲਾ, ਰਹੀਮ, ਖ਼ੁਦਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਰਾਮ ਗੋਬਿੰਦ ਇਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ।" 'ਸੱਚ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸੱਚ ਕੀ ਵੇਲਾ' ਦੇ ਫ਼ੁਰਮਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਤੱਸਬੀ ਲੋਕ ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਹਿਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜਬਰਨ ਕੇਸ ਕਤਲ

1. ਫ਼ਕੀਰ, ਮਹਾਤਮਾ, 2. ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਉਪਜਿਆ ਸ਼ੋਕ, ਰੰਜ।

ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।"

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਬੀਰ-ਰਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੇ,"ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ! ਜ਼ਬਾਨ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬੋਲ, ਕੇਸ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ ਮੋਹਰ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੁਆਸ ਹਨ ਓਨਾ ਚਿਰ ਤੱਕ ਤੂੰ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਐਨਾ ਹੰਕਾਰ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਖ਼ੁਦਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕੱਟੇ ਜਾਣਗੇ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਪੈਣਗੀਆਂ।"

ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਹੋਰ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਿਆ,"ਲੈ ਜਾਓ ਫੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚ, ਨਾਈ ਸੱਦ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਦਿਓ।" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੰਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ (ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਹੈ) ਲਿਆ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਾਈ ਆਪਣੀਆਂ ਕੈਂਚੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰਤ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਬਾਣੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣੀ, ਮੇਰੇ ਅਵਗੁਣ ਨਾ ਚਿਤਾਰਨੇ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਦੇਣੀ।"

ਨਾਈ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਵਾਂਙੂ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੈਂਚੀਆਂ ਬਦਲ ਕੇ ਵੇਖੀਆਂ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੀ ਰੋਮ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਭ ਮਾਯੂਸ[1] ਹੋ ਗਏ। ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜ ਸਨ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਫ਼ੀ ਯੁੱਧ ਮਚਿਆ। ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਹਰਮ[2] ਵਿਚ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕੁੱਝ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਬੇਗਮਾਂ, ਲੌਂਡੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਖ਼ਰਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਝੁੱਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, "ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ! ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਚੀਆਂ ਉਸਤਰੇ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕੇ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ?" ਹਾਕਮ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੇ ਪਰ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤ, ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼, ਸੁਆਰਥੀ[3], ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂਨ (ਤੁਅੱਸਬ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਤਬ ਨਵਾਬ ਬਹੁ ਕ੍ਰੋਧਹਿ ਭਰਾ॥ ਸੋਊ ਹੁਕਮ ਉਨ ਮੋਚੀਅਨ ਕਰਾ॥
ਇਸ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਸਾਥੇ ਬਾਲ॥ ਕਾਟ ਉਤਾਰੋ ਰੰਬੀ ਨਾਲ॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਹੁਕਮ ਮਿਲਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਜਬਰਨ ਮੋਚੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਏ। ਹੈਂਕੜਬਾਜ਼ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ ਫਸੇ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜੇ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੋਚੀਆਂ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ

1. ਨਾ ਉਮੀਦੀ, ਨਿਰਾਸ਼, 2. ਜ਼ਨਾਨਖ਼ਾਨਾ, 3. ਮਤਲਬੀ।

ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਖੋਪਰੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਥ-ਪੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਖੋਂ ਸੀ ਨਾ ਉਚਾਰੀ।

ਜੁੱਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। "ਗਿਰਿ ਬਸੁਧਾ ਜਲ ਪਵਨ ਜਾਇਗੋ ਇਕਿ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ" ਦੇ ਫੁਰਮਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਮਹਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫਣ ਲੱਗਾ, ਪਿਸ਼ਾਬ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਹਕੀਮ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕਲਾਮਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਪਰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ, ਅੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ। ਘਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ ਤਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨਾਓ।" ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਪਾਸ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ ਰਹੀ, ਉਹ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਨਿੰਮਰਤਾ ਪੂਰਬਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟੋਲਦੇ ਭਾਲਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਮੇਤ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰਨੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅੰਤ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, "ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰੋ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਾਬ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੋੜਾ ਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੋੜਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਿਸ਼ਾਬ ਆਇਆ ਫਿਰ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆਪ ਹੀ ਜੋੜਾ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਠਾਰਾਂ ਦਿਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਪਈ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਮਰ ਗਿਆ ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸੱਚਖੰਡ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਹ ਸਾਕਾ ੧ ਸਾਵਣ ੧੮੦੨ ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਯਹੀਆ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਲਖਪਤ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਚਰਖੜੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਮਖ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਵੇਖੋ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਖੋਪਰੀ ਤਾਂ ਲੁਹਾ ਲਈ ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਗਈ। ਸੇਵਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਓੜਕ ਤਕ ਨਿਭੀ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹਨ। ਕਦੀ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਦਾੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਾਂਡ–50

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ[1] ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)

ਜਾ ਕਉ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਗੋ ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਹਿ ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ॥
ਆਤਮ ਜਿਣੈ ਸਗਲ ਵਸ ਤਾਕੈ ਜਾਕਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਜਨਮ:– ਨਗਰ ਪਹੂ ਵਿੰਡ, ੧੪ ਮਾਘ ੧੭੩੯ ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਟੀ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਪਿਤਾ:– ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਸੰਧੂ ਜੱਟ।

ਮਾਤਾ:– ਮਾਤਾ ਜਿਊਣੀ ਜੀ।

ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ:– ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਤੱਕ ਆਪ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ, ਉਸੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਚੌੜਾ ਪੱਥਰ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੁੰਗਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

---

1. ਵਿੰਗ ਟੇਢ ਨਾ ਕਰੋ, ਜਾਂ ਝਿਜਕੋ–ਡਰੋ ਨਹੀਂ।

ਮਹਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼

ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਖੇਡ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਪਰੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਕਰਦੀ। ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ, ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੀ ਇਸ ਖੇਡ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ

(੧) ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬੁੰਗਾ ਸਥਾਪਤ ਹੈ।

(੨) ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬੁਰਜ ਅਤੇ ਖੂਹ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹਨ।

(੩) ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ ਮਾਘ ੧੭੩੯ ਨੂੰ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਊਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਖੇ ਨਗਰ ਪਹੂ ਵਿੰਡ (ਭਿਖੀ ਵਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਤਸੀਲ ਪੱਟੀ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਕ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਪਾਲਣਾ-ਪੋਸ਼ਣਾ ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ ਮਲ੍ਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਸ-ਹੀਣ[1] ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਚਿੜੀਓਂ ਸੇ ਮੈਂ ਬਾਜ ਤੁੜਾਊਂ॥ ਤਬੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਊਂ॥" ੧੭੫੬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਨਾਦੀ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਬਣ ਕੇ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ, ਊਚ-ਨੀਚ, ਭੈ-ਭਰਮ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ੧੯ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਮੁੱਛ ਫੁਟ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜੁਆਨ ਗੱਭਰੂ ਸੀ। ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਾਊ[2] ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਡ ਨਾਲ ਮਾਪੇ 'ਦੀਪਾ' ਸੱਦਦੇ ਸਨ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਅਤੇ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਸਡੌਲ, ਸੁੰਦਰ, ਫੁਰਤੀਲੇ ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਪਸ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਪਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿ ਪਏ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਚੋਖੀ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨਿਰਭੈ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਗਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ

---

1. ਬੇ-ਹੌਸਲਾ, 2 ਸਾਧੂ, ਨੇਕ, ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼।

ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਹੂ ਵਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਰਸਾ ਯੁੱਧ, ਚਮਕੌਰ, ਯੁੱਧ, ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਫਿਰ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਕੀ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਪੁੱਜ ਗਏ। ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਟਿਕ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੀਰ ਮੱਲ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥੀਂ ਵਾਪਸ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇਥੇ ਆ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹੂ ਵਿੰਡ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਥੇ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੀ[1] ਥਾਂ ਤੰਬੂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਹਿਲੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਵੇਂ ੯ ਮਹੀਨੇ ੯ ਦਿਨ ੯ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁ. ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ 'ਲਿਖਣ-ਸਰ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਦੀ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:- ੧. ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ, ੨. ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ (ਮਹਿਤਾ ਚੌਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਟਕਸਾਲ (ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਲੀ ਸਤੋ ਵਾਲੀ, ਕਟੜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ)।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ। ਇਕ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਿਲਦ ਤੇ ਦੋ ਸੇਰ ਸੋਨਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੀਜੀ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਚੌਥੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਅਬਚਲ ਨਗਰ (ਨੰਦੇੜ) ਦੱਖਣ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਸਥਾਪਨ ਹੈ। ਇਕ ਬੀੜ ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਬਾਬਤ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਵੱਡਾ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

1. ਵੱਖਰੀ, ਇਕਲਵਾਂਝੀ ਥਾਂ।

ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੂਝੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਵਾਪਸ ਦਮਦਮੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬਣ ਕੇ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਤਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ-ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਡੁੱਬ ਗਈ, ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਤਰ ਗਈ। ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ੧੭੯੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ, ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲ ਪਿਆ। ਛੋਟਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ[1], ਦੁਖੀਆਂ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ-ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਪਰ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ (ਮਨੂੰ ਦੀ ਔਰਤ) ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਆਗਰਾ ਲੁਟਿਆ, ਮਥਰਾ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਵਿਚ ਕਤਲੇ-ਆਮ ਕੀਤੀ, ਮੰਦਰ ਲੁੱਟੇ, ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਣਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰਕੇ, ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸਖ਼ਤ ਪੈਹਰਾ ਲਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆ। ਇਸ ਖ਼ੂਨੀ ਖੇਡ ਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਸਾਜਿਆ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਇਹ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕਿਆ। "ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਚੜ੍ਹੇ ਤੁਰੰਗ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਕਰੇ ਨਿਤ ਜੰਗ।" ਲੋਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਭ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਗੁਪਤ ਗੁਰਮਤਾ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਥਨੇਸਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਤਿਆ, ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰਜਿਆ ਵਿਭਚਾਰੀ[2] ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ, ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਅਤੇ ਅਬਲਾ[3] ਦੇਵੀਆਂ, ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਈ ਹੋਈ ਫ਼ੌਜ, ਪਿਛੇ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਹਿਰਾ। ਇਹ ਲੋਟੂ ਟੋਲਾ ਰਾਤ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ ਤੇ ਪਿਪਲੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਖ਼ਮੂਰ[4], ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਖ਼ੁਦਾਈ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਜਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਰਾਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ, ਮਾਲ ਧਨ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਉਹ ਗੱਡੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜਬਰਨ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੇ ਮੂੰਹ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਤੋਰ ਲਏ। ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ, ਦੇਵੀਆਂ

1. ਜਿਸਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, 2. ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ, 3. ਕਮਜ਼ੋਰ ਔਰਤ, 4. ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਸਤ।

ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ[1] ਥਾਂ ਤੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ, ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਪਤੇ ਪੁੱਛ, ਵਾਪਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਅਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਇਖ਼ਲਾਕ[2] ਸੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ "ਪਰ ਬੇਟੀ ਕੋ ਬੇਟੀ ਜਾਣੈ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਕਉ ਮਾਤ ਬਖਾਨੈ॥ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਸੋ ਰਤ ਹੋਈ, ਰਹਿਤਵਾਨ ਗੁਰ ਕਾ ਸਿੰਘ ਸੋਈ॥" ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈਆਂ ਭਾਰਤੀ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਰੱਤਵ ਹੈ ਗਊ ਗ਼ਰੀਬ ਤੇ ਅਬਲਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ। ਸੁ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸੁਚੱਜੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ (ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ) ਆਦਿ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਧੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਜਤ ਸਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜ ਸਨ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪੁਚਾਇਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਠੰਡ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਤਦ ਅਸਚਰਜ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਅਗਲਾ ਟਿਕਾਣਾ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਫਿਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਸਮਾਨ ਖੋਹ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ਅਟਾਰੀ ਤਕ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਬਾਬਤ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਤਦ ਇਕ ਸ਼ਰੱਈ ਮੁਤੱਅਸਬੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, "ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ! ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਹੈ, ਇਸ ਕੇ ਪੀਰ (ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈਂ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕੌਮ ਕੋ ਆਬੇ-ਹਿਯਾਤ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਪਿਲਾ ਕਰ ਲੜਨਾ ਮਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਔਰ ਮਰ ਕਰ ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਧਾਰਮਕ ਕੇਂਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੋਮਾ) ਹੈ ਔਰ ਯੇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਕਰ ਦੁਬਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਉਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਰਾਤ ਮੇਂ ਹੀ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਲੇਤੇ ਹੈਂ, ਘੋੜੋਂ ਕੀ ਕਾਠੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਘਰ ਹੈਂ, ਸਾਗ-ਪੱਤਾ ਖਾ ਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਇਨਹੋਂ ਕੋ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਾਮ ਹੈ।"

ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ[3] ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

ਵਲੀ ਇਨ ਕਾ ਅਜਬ ਭਯੋ ਹੈ॥ ਇਨਕੋ ਆਬੇ-ਹਿਯਾਤ ਦਯੋ ਹੈ॥
ਗ਼ਜ਼ਬ ਅਸਰ ਤਿਸਕਾ ਹਮ ਦੇਖਾ॥ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੋਵਤ ਸਿੰਘ ਬਿਸੇਖਾ॥
ਹਾੜ ਨ ਦਿਨ ਭਰ ਪੀਵਹਿ ਪਾਣੀ॥ ਸਿਆਲ ਨ ਰਾਖਹਿ ਅਗਨ ਨੀਸਾਣੀ॥
ਬੈਠਤ ਸੋਵਹਿ ਚਲਤੇ ਖਾਵਹਿ॥ ਗ੍ਰਾਮ ਕਿਸੀ ਮੈਂ ਟਿਕਣ ਨਾ ਪਾਵਹਿ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਐਸੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕੌਮ ਕੋ ਖ਼ਤਮ ਕਰੋ, ਇਨਕੇ ਧਾਰਮਕ ਮਰਕਜ਼ (ਕੇਂਦਰ) ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੋ, ਆਬੇ-ਹਿਯਾਤ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ)

---

1. ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਥਾਂ, ਖ਼ਤਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, 2. ਚਾਲ ਚਲਣ, ਚੰਗੀ ਸਭਿਅਤਾ (ਤਹਿਜੀਬ) ਵਾਲਾ, 3. ਨਚੋੜ (ਸਿੱਟਾ)।

ਕਾ ਤਾਲਾਬ ਮੱਟੀ ਭਰ ਕਰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇ, ਗਾਉਂ ਔਰ ਜੰਗਲੋਂ ਮੇਂ ਘੂਮ ਕਰ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕੋ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੋ।"

ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਮੁੜ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਸ਼ਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਪਿੰਡ, ਜੰਗਲ ਜੂਹ ਵੱਲ ਟੋਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਫ਼ੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਮਨ ਮਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਸਿੰਘ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਹਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, "ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇਣ ਦਾ, ਨਿੱਤਰੋ ਜੰਗੇ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ।" ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇੱਕਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ, ਆਪ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈਏ।" ਇਵੇਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰ ਪਈ। ਉਧਰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਗੋਹਲਵਾੜ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ, ਰੁਸਤਮ ਖ਼ਾਂ, ਦੀਨਾ ਬੇਗ, ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਹਾਜੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਂ ਸੈਨਾਪਤੀ ਵਰਗੇ, ੧੩, ੧੪ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਲਕੀਰ ਕੱਢੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਜਾਨਾਂ ਤੇ ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਲਕੀਰ ਟੱਪ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਵੇ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਭ ਲਕੀਰ ਟੱਪ ਆਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੮੧੪ ਬਿਕਰਮੀ ਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਗੋਹਲਵਾੜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਸਨ।

ਯੁੱਧ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ, ਅਲੀ ! ਅਲੀ !! ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਢਾਲਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਰਛੇ, ਬਰਛੀਆਂ ਦੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਰੰਗੀ ਗਈ, ਲੋਥਾਂ ਤੇ ਲੋਥਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ । ਪਠਾਣ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਅਲੀ ਅਲੀ ਕਰਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਵੱਜਾ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਥੀ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਭੱਜ ਪਿਆ, ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਵਲੋਂ ਗੋਹਲਵਾੜ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਣਾਏ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਫਿਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਹ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਘੁਮਾ ਕੇ ਅਜਿਹ

ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਚੱਕਰ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਰੁਸਤਮ ਖ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਤਦ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀ ਧੂਈ, ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਲੱਗੇ, ਤਲਵਾਰ ਖੜਕਣ ਲੱਗੀ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਰ, ਬਰਛੀਆਂ, ਬਰਛੇ, ਢਾਲਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਵਾਂਙੂ ਲਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਰਣ ਵਿਚ ਅਤਿ ਕਟਾ-ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ੧੮ ਸੇਰ ਦਾ ਦੁਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਮਾਲ ਖ਼ਾਂ, ਅਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਸੈਨਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਹੂਰਾਂ ਮਿਲਣ ਦੇ ਲਾਰੇ ਲਾ ਕੇ ਜੰਗੇ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝ ਮਰਨ ਲਈ ਲਲਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਮਾਲ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਪਈ। ਸਾਂਝਾ ਵਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗ ਪਏ, ਪਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਸੁਧਾਸਰ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ।" ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਵਚਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਧੜ ਅਤੇ ਸੀਸ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੋਇਆ। ਧੜ ਹਿੱਲਿਆ, ਖੰਡਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸੀਸ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਖੰਡਾ ਵਾਹਿਆ ਕਿ ਕਣਕ ਦੇ ਸੱਥਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦੇ ਵੱਢ ਵੱਢ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੀਸ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇਡ ਵਰਤਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਵੇਂ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਪੁੱਜਾ ਉਸ ਥਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ, ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਅਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਲੱਥਾ, ਇਹ ਥਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਗੁ: ਸੰਗਰਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਦਾ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਨਵਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਗਊ-ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਓ! ਧੰਨ ਹਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਧਾਸਰ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਅਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਙੂੰ ਭਜਨ-ਸਿਮਰਨ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਟੁਰਦਿਆਂ ਕਰੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਖ਼ਸ਼ਣ !

-0-

****************************** ******** **********

ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ

"ਭੁਲਣ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਅਭੁਲੁ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ॥"

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ! ਇਹ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਜੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਭੁੱਲ-ਚੁੱਕ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਣੀ ਜੀ ਅਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਣੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਤਮਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਗੰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰਨ !

****************************** ********* ********